

XX.

IVAN PAVAO II.

LABOREM EXERCENS

RADOM ČOVJEK
ENCIKLIKA VRHOVNOG SVEĆENIKA
IVANA PAVLA II.
O LJUDSKOM RADU
(14. 9. 1981.)

*Časna braćo, dragi sinovi i kćeri,
pozdrav i apostolski blagoslov*

Radom čovjek mora sebi priskrbljivati svagdanji kruh,¹ doprinosti neprestanom razvoju tehnike i znanosti, osobito stalnom, kulturnom i moralnom, napretku društva u kojem živi u zajedništvu sa svojom braćom. Riječ »rad« označava svako čovjekovo djelovanje bez obzira na značaj i okolnosti tog djelovanja. Drugim riječima, tim se imenom označava svaka ljudske djelatnost koja se smatra ili mora smatrati radom među tolikim mnogobrojnim oblicima djelatnosti za koje je čovjek sposoban i prema kojima je sklon uslijed svoje naravi i snagom svojega čovještva. Stvoren na sliku i priliku samoga Boga² u vidljivom svemiru, i ovdje postavljen da sebi podvrgne zemlju,³ čovjek je, dakle, već od samoga svog početka *pozvan na rad*. Rad je jedna od značajki kojima se čovjek razlikuje od ostalih živih bića. Njihovo se djelovanje, vezano uz životne funkcije, ne može nazivati radom: samo je čovjek sposoban raditi, samo čovjek radi i time ispunja svoj zemaljski život. Rad stoga nosi posebnu oznaku čovjeka i čovještva, oznaku osobe koja djeluje u zajedništvu drugih osoba; ta oznaka

¹ Usp. Ps 127 (128), 2; usp. također Post 3, 17-19; Izr 10, 22; Izl 1, 8-14; Jr 22, 13.

² Usp. Post 1, 26.

³ Usp. Post 1, 28.

određuje kvalitetu njegove nutrine i, u određenom smislu, tvori samu njegovu narav.

I.

UVOD

1. Ljudski rad devedeset godina nakon »*Rerum novarum*«

Dne 15. svibnja ove godine navršilo se devedeset godina otkako je onaj veliki papa, izvršni tumač »socijalnog pitanja«, Lav XIII. objavio odlučujuće važnu encikliku koja počinje riječima »*Rerum novarum*«. Zato ovaj dokument želim posvetiti upravo ljudskom radu, zapravo samom čovjeku koji doista prebiva na tom prostranom polju rada. Ako je, kako sam rekao u enciklici *Redemptor hominis*, objavljenoj na početku moje službe pri Rimskoj Petrovoj stolici, čovjek »prvi i glavni put Crkve«,⁴ i to zbog nedokučivog otajstva Otkupljenja što ga je izvršio Krist, onda je potrebno da se neprestano vraćamo na taj put i da ga uvijek novim naporom slijedimo pod raznim vidovima pod kojima nam otkriva sve bogatstvo i istovremeno svu težinu ljudskog života na zemlji.

Rad je jedan od tih vidova, trajan i temeljan, uvijek aktualan i takav da neprestano zahtijeva pažnju i odlučno svjedočenje. Nova *pitanja*, novi *problemi* neprekidno se pojavljuju i svaki dan se rađaju nove nade, ali i strahovi i prijetnje povezani uz tu temeljnu dimenziju ljudskog postojanja. Ona, naime, svakog dana izgrađuje čovjekov život koji iz nje crpi svoje specifično dostojanstvo; no ona istovremeno sadrži nesmanjivu količinu truda, muke, kao i iskorištavanja i nepravde što duboko prožimlju društveni život unutar svakog naroda i na međunarodnoj razini. Ako je istina da se čovjek ne hrani samo kruhom zarađenim radom svojih ruku,⁵ i to ne samo svagdanjim kruhom koji uzdržava njegov tjelesni život, nego i kruhom znanosti i napretka, civilizacije i kulture, istina je također za sva vremena da se tim kruhom hrani u *znoju lica svoga*,⁶ drugim riječima, ne samo osobnim naporom i trudom, nego i u brojnim napetostima, sukobima i krizama koje, povezane sa stvarnim radom, remete život pojedinih društava i čak svega čovječanstva.

Slavimo devedesetu godišnjicu enciklike *Rerum novarum* uoči novih tehnoloških, ekonomskih i političkih dostignuća koja, kako tvrde mnogi stručnjaci, neće imati manji

⁴ Enciklika *Redemptor hominis*, 14: AAS 71 (1979), str. 284.

⁵ Usp. Ps 127 (198), 2.

⁶ Post 3, 19.

utjecaj na svijet rada i proizvodnje od industrijske revolucije prošloga stoljeća. Riječ je o više čimbenika od općega značenja: široko uvođenje automatizacije na brojna područja proizvodnje, sve viša cijena energije i sirovina, sve življa svijest o ograničenosti bogatstva prirode i njezinoj nepodnošljivoj zagađenosti, ulazak onih naroda na političku pozornicu koji su stoljećima bili potčinjeni te sada traže svoje legitimno mjesto među narodima i u međunarodnom odlučivanju. Ti novi uvjeti i zahtjevi traže preobrazbu i preuređenje današnjih ekonomskih struktura, kao i preraspodjele rada. Na žalost, takve promjene će također možda značiti za milijune kvalificiranih radnika barem privremenu nezaposlenost, ili prekvalificiranje; po svemu sudeći doći će do umanjenja ili barem do sporijeg rasta tvarnog bogatstva u razvijenijim zemljama; ali sve to može donijeti također olakšanje i nadu za milijune osoba koje sada žive u sramotnoj i nedostojnoj bijedi.

Nije posao Crkve da znanstveno analizira moguće posljedice tih promjena na život društva. Međutim, Crkva smatra svojom zadaćom da svaki podsjeća na dostojanstvo i prava radnika, da žigoše okolnosti u kojima se krše i sa svoje strane pridonosi usmjeravanju tih promjena prema autentičnom razvitku čovjeka i društva.

2. Rad u organičkom razvitku crkvenog društvenog nauka i djelovanja

Sigurno je da je rad, kao čovjekov problem, samo središte »društvenog pitanja« prema kojem su se, tijekom gotovo sto godina od gore spomenute enciklike, usmjeravali na poseban način crkveni nauk i mnogobrojne inicijative povezane s crkvenim apostolskim poslanjem. Kad želim sadašnje razmišljanje usredotočiti na rad, ne kanim se udaljiti od onoga što je do sada rečeno, nego se želim organički nadovezati na cjelokupnu tradiciju toga nauka i tih inicijativa. U isti mah to činim na osnovi Evanđelja kako bih iz *baštine Evanđelja* iznio *staro i novo*.⁷ Rad je, svakako, nešto »staro«, staro koliko čovjek i njegov život na zemlji. Pa ipak, opća ljudska situacija u današnjem svijetu kako se opisuje i analizira u svojim različitim vidovima - geografskim, kulturnim, civilizacijskim iziskuje da se otkriju nova značenja rada i da se isto tako utvrde novi zadaci koji na tom području stoje pred svakim čovjekom, svakom obitelji, pojedinim narodima, cijelim ljudskim rodом, napokon pred samom Crkvom.

Tijekom godina koje su protjecale od objavljivanja enciklike *Rerum novarum*, društveno pitanje nije prestalo zaokupljati pažnju Crkve. O tome svjedoče brojni dokumenti Učiteljstva, bilo da potječu od vrhovnih svećenika ili od II. vatikanskog koncila; o tome svjedoče i

⁷ Usp. Mt 13, 52.

dokumenti različitih episkopata; svjedoče i različita studijska središta i konkretne apostolske inicijative, kako na međunarodnom planu tako i na planu mjesnih Crkava. Teško je ovdje u pojedinosti navesti sva očitovanja živog angažmana Crkve i kršćana u društvenom pitanju jer ih je zaista velik broj. Kao rezultat Koncila, *papinska komisija »Iustitia et Pax«* postala je glavnim središtem koordinacije na tom području zajedno s odgovarajućim organima u okviru pojedinih biskupskih konferencija. Ime te ustanove vrlo je izražajno: znači da društveno pitanje treba obrađivati u njegovoj cjelini, u integralnoj dimenziji. Zauzimanje za pravdu mora biti tijesno povezano sa zauzimanjem za mir u suvremenom svijetu. Upravo u prilog tom dvostrukom zauzimanju izjasnilo se bolno iskustvo dvaju velikih svjetskih ratova koji su tijekom ovih devedeset godina razrovali brojne zemlje kako na evropskom kontinentu tako, bar djelomično, na drugim kontinentima. Njoj u prilog govori, posebno nakon drugog svjetskog rata, neprestana prijetnja nuklearnog rata i perspektiva strašnog samouništenja koje bi odatle slijedilo.

Pratimo li *glavnu razvojnu crtu dokumenata* vrhovnog Učiteljstva Crkve, u njima ćemo naći izričitu potvrdu takvog postavljanja problema. Ključni položaj u pitanju mira u svijetu zauzima enciklika *Pacem in terris* Ivana XXIII. No ako se promatra razvitak pitanja društvene pravde, moramo primijetiti da, ukoliko je u razdoblju od *Rerum novarum* do *Quadragesimo anno* Pija XI. nauk Crkve usredotočen na pravedno rješenje tzv. radničkog pitanja u okviru pojedinih naroda, u slijedećoj fazi crkveni nauk širi horizont na svjetske dimenzije. Nejednaka raspodjela bogatstva i bijede, postojanje razvijenih zemalja i kontinenata, i drugih, nerazvijenih, zahtijeva izjednačavanje a također i traženje putova koji vode k pravednom razvitku svijetu. Upravo u tom smjeru kroči nauk enciklike *Mater et magistra* Ivana XXIII., pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* II. vaticanskog koncila i enciklike *Populorum progressio* Pavla VI.

To usmjerenje kojim se razvija nauk i zauzetost Crkve u društvenom pitanju zaista odgovara objektivnom promatranju stvarnog stanja. Negda se u središtu tog pitanja isticao iznad svega *problem »klase«*, u novije doba u prvi plan se dovodi problem »svijeta«. Ne promatra se, dakle, samo okvir klase nego na svjetskoj ljestvici problem nejednakosti i nepravde, i dosljedno tome, ne samo dimenzija klase, nego svjetska dimenzija zadaća na putu k ostvarivanju pravde u suvremenom svijetu. Potpuna analiza situacije suvremenog svijeta očitovala je na još dublji i potpuniji način značenje prethodne analize društvenih nepravdi i značenje koje danas treba dati naporima što se ulažu u uspostavljanje pravde na zemlji, ne prešućujući nepravde strukture nego, naprotiv, potičući da se ispituju i mijenjaju u univerzalnoj dimenziji.

3. Problem rada, ključ društvenog pitanja

U svim tim procesima - bilo da je riječ o dijagnozi objektivne društvene stvarnosti ili o nauku Crkve na području složenog i mnogovrsnog društvenog pitanja - prirodno je da se *problem rada* javlja vrlo često. Na stanovit način, rad je *crvena nit* crkvenog učenja, kao i društvenog života. Uostalom, ovaj je problem privlačio pozornost tog učenja i prije posljednjih devedeset godina. Društveni nauk Crkve u stvari izvire iz Svetoga pisma, počevši od Knjige Postanka, a posebno iz Evanđelja i apostolskih spisa. Taj je od početka bio dio samog crkvenog učenja, njezinog shvaćanja čovjeka i društvenog života, a posebno društvenog morala, koji se razrađivao prema potrebama različitih razdoblja. Ta tradicionalna baština primljena je u nasljeđe, i razvijena učiteljstvom vrhovnih svećenika o modernom »društvenom pitanju« počevši od enciklike *Rerum novarum*. Produbljivanje problema rada u kontekstu tog pitanja neprestano se osuvremenjivalo, ali je uvijek čuvalo kršćansku osnovicu istine koju možemo ocijeniti trajnom.

Ukoliko se u ovom dokumentu iznova vraćamo na taj problem - ne kaneći ulaziti u sve teme koje ga se tiču - nije nam toliko stalo prikupiti i ponoviti ono što je već sadržano u nauku Crkve, nego radije želimo istaknuti - možda više negoli je to ikada ranije učinjeno - činjenicu da je ljudski rad *ključ*, i možda *bitni ključ* cijelog društvenog pitanja, pokušavamo li ga gledati sa stajališta onoga što je dobro za čovjeka. Ukoliko se rješenje - ili radije postupno rješenje - društvenog pitanja, koje neprestano izbija na javu te postaje uvijek sve složenijim, mora tražiti u naporu oko toga da se »ljudski život učini humanijim«,⁸ onda upravo taj ključ ljudskoga rada zadobiva temeljnu i odlučujuću važnost.

⁸ Ekum. II. vatic. kon., Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 38: AAS 58 (1966), str. 1055; usp. Drugi vaticanski koncil, Dokumenti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

II.

RAD I ČOVJEK

4. U knjizi postanka

Crkva je uvjerenjena da je rad temeljna dimenzija ljudskog postojanja na zemlji. Potvrđuje je u tom uvjerenju pogled na sveukupne rezultate mnogobrojnih znanosti koje se bave čovjekom: antropologije, paleontologije, povijesti, sociologije, psihologije itd.; čini se da sve one neoborivo svjedoče o toj stvarnosti. Ipak, Crkva to uvjerenje crpi u prvom redu iz vrela objavljene riječi Božje te tako *uvjerenje razuma* postaje također *uvjerenje vjere*. Razlog je tom što Crkva - dobro je to već ovdje naglasiti - vjeruje u čovjeka: misli na čovjeka i njemu se obraća ne samo u svjetlu povijesnog iskustva ili uz pomoć mnogobrojnih metoda znanstvene spoznaje nego, također i iznad svega, u svjetlu objavljene riječi Boga živoga. Govoreći o čovjeku, trudi se izraziti one vječne nacрте i ona transcendentna *određenja*, koja je živi Bog, Stvoritelj i Otkupitelj, povezoao s čovjekom.

Crkva već na prvim stranicama Knjige Postanka pronalazi vrelo svojega uvjerenja da je rad temeljna dimenzija ljudskog postojanja na zemlji. Analizom tih tekstova postajemo svjesni da su u njima - kadikad arhaičkim govorom - bile izražene temeljne istine o čovjeku, i to već u vezi s otajstvom stvaranja. To su istine koje o čovjeku odlučuju već od početka te u isto vrijeme zacrtavaju velike pravce njegova zemaljskog postojanja, kako u stanju izvorne pravednosti tako i nakon loma, koji je uslijedio istočnim grijehom, u izvornom savezu Stvoritelja sa stvorenjem u čovjeku. Kad je čovjek, stvoren »na sliku Božju..., muško i žensko«,⁹ začuo riječi: »Plodite se i množite, napunite zemlju i sebi je podložite«,¹⁰ makar se te riječi ne odnosile izravno i izričito na rad, ipak bez ikakve sumnje indirektno ukazuju na rad kao na djelatnost koju treba vršiti u svijetu. Štoviše, ove riječi pokazuju njezinu najdublju bit. Čovjek je slika Božja između ostalog po nalogu koji je primio od svog Stvoritelja da podloži, da vlada zemljom. Ispunjavajući taj nalog, čovjek, svako ljudsko biće, postaje odrazom djelovanja Stvoritelja svemira.

Rad kao »prijelazna« djelatnost - tj. koja izvire iz ljudskog subjekta, a okrenuta je prema vanjskom objektu - pretpostavlja specifično vladanje čovjeka »zemljom« i sa svoje strane potvrđuje i razvija to vladanje. Jasno je da pod imenom »zemlja«, o kojoj govori biblijski tekst, treba prije svega vidjeti čest vidljivog svemira na kojem čovjek živi, ali se istom riječi u

⁹ Usp. Post 1, 27.

¹⁰ Post 1, 28.

širem smislu može nazivati čitav vidljivi svijet, ukoliko je u domašaju čovjekova utjecaja i njegovih nastojanja da zadovolji svoje potrebe. Izraz »vladajte zemljom« ima izvanredno veliku važnost. Pod tim se podrazumijevaju sva bogatstva koja zemlja krije u sebi (a neizravno sav vidljivi svijet), koja čovjek svojim svjesnim djelovanjem može otkriti i prikladno upotrijebiti. Tako te riječi s prvih stranica Biblije nikad ne prestaju biti aktualne. Obuhvaćaju isto tako sva prošla razdoblja civilizacije i ekonomije kao i suvremenu stvarnost i buduće faze razvoja koje se možda već danas donekle naziru, ali koje čovjeku još uvijek velikim dijelom ostaju nekako nepoznate i skrivene.

Ako se tu i tamo govori o razdobljima »ubrzanja« u privredi i civilizaciji čovječanstva ili pojedinih naroda, pripisujući ta »ubrzanja« napretku znanosti i tehnike a, posebno, otkrićima presudnim za društveno-ekonomski život, ipak treba reći da nijedno od tih »ubrzanja« ne prelazi bitni sadržaj onoga što je bilo rečeno u tom drevnom biblijskom tekstu. Postajući sve više gospodarom zemlje svojim radom i učvršćujući, također radom, svoje gospodarstvo nad vidljivim svijetom, čovjek u svakom slučaju i u svakoj fazi tog procesa ostaje na crti izvornog Stvoriteljeva plana; taj plan je nužno i nerazdvojivo vezan uz činjenicu da je čovjek, kao muško i žensko stvoren »na sliku Božju«. Taj proces je također univerzalan: zahvaća sve ljude, svaki naraštaj, svaku fazu ekonomskog i kulturnog razvoja i u isti mah se odvija u svakom čovjeku, u svakom svjesnom ljudskom biću. Taj proces obuhvaća u isti mah sve i svakog pojedinca. Svi i svatko, prema odgovarajućoj mjeri i na bezbroj načina, sudjeluju u tom gigantskom procesu kojim čovjek »podlaže zemlju« svojim radom.

5. Rad u objektivnom smislu: tehnika

To sveopće i u isti mah mnogostruko obilježje procesa kojim čovjek »podlaže zemlju« osvjetljuje ljudski rad jer se čovjekovo gospodstvo nad zemljom ostvaruje u radu i po radu. Time nam se otvara značenje *rada u objektivnom smislu*, kako se ostvarivao u različitim epohama kulture i civilizacije. Čovjek gospodari zemljom već tako što životinje pripitomljuje, uzgaja, te od njih dobiva potrebnu hranu i odjeću. Isto tako i time što iz zemlje i mora izvlači različita prirodna bogatstva. No, čovjek daleko više sebi podvrgava zemlju kad je počne obrađivati te zatim prerađuje njezine plodove prema svojim potrebama. Poljodjelstvo je dakle vrlo važno područje ekonomske djelatnosti i, zahvaljujući radu, izvanredno važan činilac proizvodnje. Industrija će uvijek biti povezivanje bogatstava zemlje - prirodnih sirovina, proizvoda poljodjelstva, rudnih i kemijskih bogatstava - i ljudskog rada, kako fizičkog tako i intelektualnog. To isto važi u određenom smislu i za područje takozvane industrije usluga, kao i za istraživanje, čisto ili primijenjeno.

Danas je u industriji i u poljodjelstvu čovjekova djelatnost vrlo često prestala biti manualni rad jer rad ruku i mišića pomažu strojevi i sve savršeniji mehanizmi. Ne samo u industriji nego i u poljodjelstvu svjedoci smo preobražaja koji su omogućeni postupnim i neprekidnim razvojem znanosti i tehnike. I to je, u cjelini, povijesno postalo uzrok značajnih prevrata u civilizaciji, od početka »industrijske ere« do faza koje su uslijedile iz razvoja novih tehnika kao što su elektronika ili, u najnovije vrijeme, mikroprocesori. Može se pričiniti da u industrijskom procesu stroj »radi«, a čovjek ga samo nadgleda, omogućavajući mu funkcioniranje i podržavajući ga na razne načine, ali je istina također da upravo zato industrijski razvitak pruža osnovicu da se opet na nov način dovede u pitanje ljudski rad. I prva industrijalizacija, koja je stvorila takozvano radničko pitanje, kao i kasnije industrijske i postindustrijske promjene jasno pokazuju da i u razdoblju sve mehaniziranijeg »rada« *pravi subjekt rada ostaje čovjek*.

Razvitak industrije i s njom povezanih raznih sektora, do najmodernijih elektronskih tehnologija, posebno na području minijaturizacije, informatike, telematike itd., pokazuju kakvu ogromnu ulogu u međudjelovanju subjekta i objekta rada (u najširem smislu riječi) preuzima taj saveznik rada što ga je stvorila ljudska misao, to jest tehnika. Uzevši je u ovom slučaju ne kao sposobnost ili prikladnost za rad nego kao skup instrumenata kojima se čovjek služi u radu, tehnika je bez sumnje čovjekov saveznik. Olakšava mu, usavršava, ubrzava i umnožava rad. Potiče kvantitativno povećanje radnog proizvoda i uvelike ga kvalitativno poboljšava. No činjenica je kadikad da se taj saveznik, tehnika, može preobraziti i u čovjekova protivnika, na primjer kad mehaniziranje rada »istisne« čovjeka oduzimajući mu osobno zadovoljstvo, poticaj na stvaralaštvo i odgovornost, kad ukida radna mjesta brojnim radnicima ili kad zbog precjenjivanja stroja svede čovjeka na roba.

Ako se biblijski izraz »podložite zemlju«, upućen čovjeku na početku, shvati u kontekstu sveukupne naše moderne, industrijske i postindustrijske epohe, onda nesumnjivo sadrži također *odnos prema tehnicima*, svijetu mehanizacije i strojeva, odnos koji je plod rada ljudske inteligencije i koji povijesno potvrđuje gospodstvo čovjeka nad prirodom.

Najnovija epoha povijesti čovječanstva, a posebno nekih društava, pokazuje s pravom afirmaciju tehnike kao temeljnog elementa ekonomskog progresa, ali iz te afirmacije su proizašla te neprestano proizlaze važna pitanja koja se tiču ljudskoga rada u odnosu prema svom subjektu što je sam čovjek. Ta pitanja su posebno opterećena sadržajima i napetostima *etičkog i etičko-društvenog karaktera*. Stoga su ta pitanja neprestani izazov mnogobrojnim institucijama, državama i njihovim vladama, sustavima i međunarodnim organizacijama, a izazov su isto tako i Crkvi.

6. Rad u subjektivnom smislu: čovjek kao subjekt rada

Nastavljajući našu analizu rada u vezi s riječima Biblije po kojima čovjek mora sebi podložiti zemlju, treba da usredotočimo pažnju na rad *u subjektivnom smislu* daleko više nego što smo to učinili u odnosu na objektivno značenje rada, dotaknuvši jedva tu široku problematiku što je potpunoma i u pojedinosti poznaju stručnjaci na različitim područjima, a i sami radnici, već prema svojim specijalizacijama. Kad riječi Knjige Postanka, na koje se pozivamo u ovoj analizi, govore neizravno o radu u objektivnom smislu, na isti način govore i o radu u subjektivnom smislu; no ono što kažu vrlo je rječito i puno velika značenja.

Čovjek mora podložiti zemlju, njom vladati, jer je kao »slika Božja« osoba, a to znači subjektivno živo biće koje je sposobno raditi planski i razumno, kadro odlučivati o sebi tražeći da se ostvari. *Kao osoba, čovjek je, dakle, subjekt rada.* Kao osoba on radi, izvršava različita djelovanja u procesu rada, i ta djelovanja, neovisno o njihovu objektivnom sadržaju, treba da sva služe ostvarenju njegove humanosti, ispunjenju zvanja koje mu je svojstveno u ime humanosti, a to je da bude osoba. Na te istine je podsjetio ne tako davno II. vatikanski koncil u konstituciji *Gaudium et spes*, naročito u prvom poglavlju koje je posvećeno čovjekovu pozivu.

Tako se »vladanje« o kojem govori biblijski tekst i o kojem ovdje meditiramo ne odnosi samo na objektivnu dimenziju rada, nego nas istovremeno uvodi u shvaćanje subjektivne dimenzije. Rad kao proces kojim čovjek i ljudski rod podlažu sebi zemlju odgovara tom temeljnom pojmu iz Biblije samo ako se u cijelom tom procesu čovjek očituje i istovremeno potvrđuje *kao onaj koji »vlada«*. To vladanje se na neki način više odnosi na subjektivnu dimenziju nego na objektivnu: ta dimenzija određuje samu etičku narav rada. Nema nikakve sumnje da čovjekov rad ima svoju etičku vrijednost koja, bez ikakvih nejasnoća, ostaje izravno povezana s činjenicom da je onaj tko ga izvršava osoba, svjestan i slobodan subjekt, to jest subjekt koji odlučuje o sebi.

Ta istina, koja u određenom smislu znači središnju i trajnu jezgru kršćanske doktrine o radu, imala je i nastavlja imati temeljno značenje za formuliranje važnih društvenih problema u svim epohama.

Stari vijek je među ljudima uveo tipičnu diferencijaciju prema vrsti rada koji su obavljali. Rad koji je od radnika tražio upotrebu fizičke snage, rad mišića i ruku smatrao se nečim nedostojnim slobodna čovjeka, te bio namijenjen robovima. No kršćanstvo je, proširujući neke vidove svojstvene Starom zavjetu, u tome napravilo temeljiti preokret pojmova, polazeći od cjeline evanđeoske poruke i posebno istine da je *Onaj koji je, iako Bog*, u svemu

postao sličan nama,¹¹ najveći dio svoga života na zemlji manualno radio u svojoj tesarskoj radionici. Ta činjenica sama sačinjava najrječitije »evanđelje rada«, koje pokazuje da temelj odakle se može prosuditi vrijednost ljudskog rada nije u prvom redu vrsta izvršenog rada nego činjenica da je to osoba koja ga čini. Vrela dostojanstva rada treba dakle tražiti u prvom redu ne u objektivnoj dimenziji, nego u subjektivnoj.

Ako je tomu tako, onda s takvim poimanjem praktično nestaje temelj prema kojem su stari razlikovali različite staleže ljudi prema njihovom radu koji su obavljali. To ne znači da se ljudski rad ne može i da ga ne treba ni na koji način vrednovati i cijeliti i s objektivnog gledišta. To samo znači da je *prvi temelj vrednovanja rada sam čovjek*, njegov subjekt. Iz toga odmah slijedi vrlo važan zaključak etičke naravi: koliko god je točno da je čovjek određen i pozvan raditi, rad postoji »radi čovjeka« a ne čovjek »radi rada«. Tim zaključkom s pravom ćemo priznati prednost subjektivnom značenju rada pred objektivnim značenjem. Polazeći od takvog načina shvaćanja i pretpostavljajući da različiti poslovi što ih obavljaju ljudi mogu imati veću ili manju objektivnu vrijednost, ipak pokušavamo naglasiti činjenicu da se svaki od njih mora procjenjivati *po mjeri dostojanstva* samog subjekta rada, to jest osobe, *čovjeka koji radi*. S druge strane, neovisno o radu koji bilo koji čovjek obavlja i pretpostavljajući da je taj rad cilj - koji kadikad zahtijeva mnogo zalaganja - njegova djelovanja, taj cilj sam po sebi nema određena i konačna značenja. Kad se sve sračuna, *cilj rada*, svakog rada što ga ljudi obavljaju pa bila to i najskromnija služba, najjednoličniji rad prema općoj ljestvici vrednovanja, dapače, koji najviše udaljuje na rub - ostaje uvijek sam čovjek.

7. Prijetnja pravoj hijerarhiji vrednota

Upravo te temeljne tvrdnje o radu uvijek su rezultirale iz bogatstva kršćanske istine, osobito same poruke »evanđelja rada«, i dale temelj za novi način razmišljanja, prosuđivanja i djelovanja ljudi. U novije doba, već od početka industrijske ere, kršćanska istina o radu morala se suprotstavljati različitim strujanjima *materijalističke* i »*ekonomističke*« misli.

Mnogi pobornici tih ideja shvaćali su i tumačili rad kao neku vrstu robe koju radnik - naročito industrijski radnik - prodaje poslodavcu koji je istovremeno vlasnik kapitala, to jest svih sredstava rada i sredstava koja omogućavaju proizvodnju. Takvo shvaćanje rada naročito se raširilo u prvoj polovici XIX. stoljeća. Kasnije su izričite formulacije o tome gotovo potpuno nestale ustupajući mjesto humanijem gledanju i vrednovanju rada. Interakcija

¹¹ Usp. Heb 2, 17; Fil 2, 5-8.

radnika i svih instrumenata i sredstava proizvodnje omogućila je razvoj različitih oblika kapitalizma - paralelno uz različite oblike kolektivism - u koje su se ucijepili i drugi društveno-ekonomski elementi uslijed novih konkretnih uvjeta, akcija radničkih udruženja i javnih vlasti, pojave velikih nadnacionalnih kompanija. Pa ipak, opasnost da se s radom postupa kao sa »svojevrsnom robom«, ili kao s anonimnom »silom« nužnom za proizvodnju (dapače, govori se o »radnoj snazi«) postoji trajno i postojat će, ako se ekonomski problemi rješavaju po načelima materijalističkog »ekonomizma«.

Ono što tom načinu mišljenja i rasuđivanja daje sistematsku priliku i, u određenom smislu, čak poticaj jest ubrzani proces razvoja jednostrano materijalističke civilizacije u kojoj se nadasve ističe objektivno značenje rada, dok je subjektivna dimenzija - sve ono što je u izravnom ili neizravnom odnosu sa subjektom rada - u drugotnom planu. U svim slučajevima te vrste, u svakoj društvenoj situaciji toga tipa, narušava se ili čak izvrće poredak utvrđen u početku riječima Knjige Postanka: s čovjekom se postupa kao s pukim sredstvom proizvodnje¹² dok bi se s njim - s njim jednim, bez obzira kakav posao obavlja - moralo postupati kao s tvornim subjektom rada, njegovim istinskim tvorcem i majstorom. Baš to izvrtanje poretka, bez obzira na program i ime pod kojim se ostvaruje, valjalo bi nazvati imenom »kapitalizam« u smislu o kojem ćemo kasnije više govoriti. Zna se da kapitalizam ima točno određeno povijesno značenje kao sistem, i to ekonomsko-društveni sistem u koliko se protivi »socijalizmu« ili »komunizmu«. Međutim, ako se uzme u obzir analiza temeljnih realnosti svakog ekonomskog procesa i, prvenstveno, struktura proizvodnje - a to je zapravo rad - trebalo bi priznati da se greška prvotnog kapitalizma može ponoviti svugdje gdje se s čovjekom postupa na neki način, jednako kao sa skupom materijalnih sredstava proizvodnje, kao sa sredstvom, a ne prema istinskom dostojanstvu njegova rada - to jest ne kao sa subjektom i autorom i, prema tome, istinskim ciljem svega procesa proizvodnje.

Odatle se razumije što analiza rada, u svjetlu tih riječi koje se tiču čovjekova »vladanja« zemljom, prodire u samu srž etičko-socijalne problematike. Takva koncepcija mora naći središnje mjesto *u svim sferama društvene i ekonomske politike*, u različitim zemljama, u najširim međunarodnim i međukontinentalnim odnosima posebno što se tiče napetosti koje se u svijetu osjećaju ne samo na osovini Istok-Zapad nego i na osovini Sjever-Jug. Papa Ivan XXIII. u svojoj enciklici *Mater et magistra*, a potom i papa Pavao VI. u enciklici *Populorum progressio* svratili su veliku pažnju na te suvremene etičke i društvene probleme.

¹² Usp. Pio XI., Enciklika *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), str. 221.

8. Solidarnost radnika

Kad je riječ o ljudskom radu gledanjem u osnovnoj dimenziji onoga tko je u njemu subjekt, to jest čovjeka kao osobe koja obavlja neki rad, mora se s tog gledišta bar sumarno procijeniti razvoj za proteklih devedeset godina nakon enciklike *Rerum novarum* s obzirom na subjektivnu dimenziju rada. Uostalom, iako je subjekt rada uvijek isti, znači čovjek, događaju se značajne mijene u objektivnom gledištu na rad. Budući da se može reći da je rad, zbog svog subjekta, jedan (jedan i neponovljiv) promatranje njegovih objektivnih uvjeta dovodi do konstatacije da postoji *mnogo radova*, toliko različitih radova. Razvitak ljudske civilizacije donosi na ovom području stalna obogaćenja. U isti mah, ne može se ne primijetiti da u procesu tog razvoja nastaju novi oblici rada, dok drugi nestaju. Priznajući da se u načelu radi o normalnoj pojavi, na mjestu je provjeravati da li i koliko se ušuljavaju, više ili manje duboko, stanovite nepravilnosti koje uslijed etičko-društvenih motiva mogu biti opasne.

Upravo *zbog takve velike nejednakosti ili anomalije* rodilo se u prošlom stoljeću radničko pitanje, katkada nazvano i »proleterskim pitanjem«. To pitanje, kao i problemi s njim vezani, izazivali su opravdanu socijalnu reakciju, i pokrenuli pravu buru solidarnosti među radnicima, u prvom redu među industrijskim radnicima. Poziv na solidarnost i združenu akciju radnika - pogotovo onima koji su obavljali djelomične, osim toga jednolične poslove koji su ljude lišavali osobnosti u ogromnim halama industrije gdje mašina sve više zarobljuje čovjeka - bio je s etičke strane izvanredno važan i značajan. Bila je to reakcija protiv umanjenja dostojanstva čovjeka kao subjekta rada i nečuvena istovremenog iskorištavanja na području plaća, uvjeta rada i skrbi za osobu radnika. Takvo je reagiranje ujedinilo radnički svijet u zajednicu koju je obilježavala velika solidarnost.

Ako se pogleda nauk enciklike *Rerum novarum* i brojnih dokumenata Učiteljstva Crkve koji su uslijedili, treba otvoreno priznati da valja odobravati u društveno-moralnom smislu taj otpor koji je zazivao osvetničku srdžbu s neba¹³ protiv nepravedna i štetna sustava što je tlačio radnika u to doba brze industrijalizacije. Tomu stanju stvari pogodovao je liberalni društveno-politički sistem koji je svojim ekonomskim principima ojačavao i osiguravao ekonomsku inicijativu jedino vlasnika kapitala, ali se nije dovoljno brinuo za prava radnika tvrdeći da je čovjekov rad samo sredstvo proizvodnje, a da je kapital temelj, pokretač i cilj proizvodnje.

U međuvremenu je solidarnost među radnicima i sve jasnija i angažiranija svijest među ljudima o pravima radnika, u mnogo slučajeva dovela do dubokih promjena. Smišljeni su

¹³ Pnz 24, 15; Jak 5, 4; i također Post 4, 10.

razni novi sistemi. Razvili su se različiti oblici neokapitalizma ili kolektivizma. Nije rijetkost da radnici mogu sudjelovati i doista sudjeluju u upravljanju i kontroli proizvodnje u poduzeću. S pomoću prikladnih udruženja imaju utjecaja na uvjete rada i nagrađivanje, kao i na socijalno zakonodavstvo. Međutim, razni sistemi ideologije ili vlasti, a i novi međusobni odnosi koji su nastali na različitim razinama društvenog života, *podržavaju i dalje flagrantne nepravde ili su stvorili nove*. Na svjetskom planu, razvoj civilizacije i društvenih komunikacija omogućio je potpuniju dijagnozu o uvjetima života i rada ljudi na svem svijetu, ali je iznio na svjetlo i nove oblike nepravde, još raširenije od onih što su, u prošlom stoljeću, pokrenule udruživanje radnika u naročitu solidarnost u radničkom svijetu. To se događa u zemljama koje su već dosegle određeni proces industrijske revolucije, ali i u zemljama u kojima glavna područja rada ostaju i nadalje *obrađivanje zemlje* ili drugi slični radovi.

Pokreti solidarnosti na području rada - solidarnosti koja nikada ne smije biti zatvaranje prema dijalogu i prema suradnji s drugima - mogu biti nužni, čak i u odnosu na društvene grupe koje ranije nisu pripadale tim pokretima, ali koje u promjenama društvenih sistema i uvjeta života doživljavaju *stvarnu »proletarizaciju«* ili se već stvarno nalaze u situaciji »proletarijata«, istina bez tog imena, makar ga zaista već zaslužuju. U takvoj situaciji mogu se naći neke kategorije ili grupe radne »inteligencije«, osobito kad uza sve širi pristup naobrazbi svakim danom raste broj osoba koje su postigle diplomu svojom kulturnom pripremom a istovremeno ih prati smanjivanje radnih mjesta njihove struke. Takva se *nezaposlenost intelektualaca* javlja, ili se povećava, kad dostupna naobrazba nije usmjerena prema vrsti namještenja ili službi što ih traže istinske potrebe društva, ili pak kad je rad koji zahtijeva, barem zanatsku, izobrazbu, manje tražen ili manje plaćen od manualnog rada. Očito je da je naobrazba sama po sebi uvijek vrijednost te znatno obogaćuje ljudsku osobu; pa ipak, neki procesi »proletarizacije« ostaju mogući i nezavisno od toga.

Stoga *treba i nadalje pitati o subjektu rada* i o uvjetima u kojima živi. Da bi se ostvarila društvena pravda u raznim dijelovima svijeta, u raznim zemljama i u odnosima među njima, potrebni su neprestano *novi pokreti solidarnosti* radnika i solidarnosti s radnicima. Takva solidarnost mora trajno postojati ondje gdje je iziskuje društvena degradacija subjekta rada, eksploatacija radnika, sve veće zone bijede, čak gladi. Crkva se u najvećoj mjeri zauzima za to jer to smatra svojim poslanjem, svojom službom, testom svoje vjernosti Kristu, kako bi stvarno bila »Crkva siromaha«. A »siromaha« ima u raznim oblicima, na različitim mjestima i u različitim trenucima, javljaju se često kao *žrtve povrijeđena dostojanstva ljudskog rada*; bilo zato što su ograničene mogućnosti za rad zbog, na žalost, prisilne nezaposlenosti - bilo zato što se potcjenjuju vrijednosti rada, kao i prava koja iz njega proizlaze, osobito prava na

pravednu plaću, na sigurnost radnikove osobe i obitelji.

9. Rad i dostojanstvo osobe

Promatrajući i nadalje čovjeka kao subjekt rada, treba da bar u glavnim crtama dotaknemo neke probleme koji još *određenije definiraju dostojanstvo ljudskoga rada* jer nam omogućuju da potpunije karakteriziramo njegovu specifičnu moralnu vrijednost. To treba učiniti imajući uvijek pred očima biblijski poziv »podložiti zemlju«¹⁴ u kojem je izražena volja Stvoriteljeva da rad čovjeku omogući ostvariti to »vladanje« koje mu je svojstveno u vidljivom svijetu.

Temeljna i prvotna Božja namjera s čovjekom, kojega je »stvorio... sebi slična, na svoju sliku«,¹⁵ nije bila povučena ni izbrisana čak ni kad je čovjek, pošto je razvrgnuo izvorni savez s Bogom, čuo riječi: »U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti«. ¹⁶ Te riječi se odnose na *trud, kadikad težak* koji će od tada pratiti ljudski rad; ipak, ne ukidaju činjenicu da je taj umor put što vodi čovjeka k *ostvarenju »vladanja«* koje mu je svojstveno u vidljivom svijetu kad »podlaže« zemlju. Taj trud je općepoznata stvar, svatko ga osjeća. Posebno je poznat onima koji obavljaju manualni rad, kadikad u posebnom teškim uvjetima. Poznat je ne samo poljodjelicima koji se po cijeli dan muče obrađivanjem zemlje, a ona im katkada »rađa šipražje i trnje«, ¹⁷ nego i rudarima u rudnicima, i kamenolomcima, radnicima u željezarama i talionicama pored visokih peći i ljudima koji rade na gradilištima u stalnoj životnoj opasnosti ili pod prijetnjom invaliditeta. Trud poznaju i ljudi koji obavljaju intelektualni rad, poznaju ga i znanstvenici, poznat je i ljudima koji na svojim leđima nose tešku odgovornost za odluke što imaju širok odjek na društvenom planu. Poznat je i liječnicima i bolničarkama koji dan i noć bdiju uz bolesnike. Poznat je dobro i ženama kojima katkada društvo i njihovi najbliži ne odaju odgovarajuće priznanje za trud i odgovornost što ih svakodnevno snose za kuću i odgoj svoje djece. Da, poznat je svim radnicima i, jer je istina da je rad sveopći poziv, poznaju ga svi ljudi.

Pa ipak, sa svim tim trudom - a možda, u stanovitom smislu, i zbog truda - rad je čovjekovo dobro. A što to dobro nosi oznaku *bonum arduum* (»mučnog dobra«) prema terminologiji svetoga Tome,¹⁸ to ne smeta da je baš kao takvo čovjekovo dobro. Nije samo »korisno« dobro ili nešto u čemu možemo »uživati«, nego je i »dostojno« dobro, to jest dobro koje odgovara dostojanstvu čovjeka, dobro koje izražava to dostojanstvo i uvećava ga. Ako

¹⁴ Usp. Post 1, 28.

¹⁵ Usp. Post 1, 26. 27.

¹⁶ Post 3, 19.

¹⁷ Heb 6, 8; usp. Post 3, 18.

¹⁸ Usp. Teološka suma I-II, q. 40, a.1, c; I-II, q. 34, a.2, ad 1.

se želi jasnije odrediti etički smisao rada, treba prije svega imati pred očima tu istinu. Rad je čovjekovo dobro - dobro njegova čovještva - jer radom čovjek *ne samo preobražava prirodu*, prilagođavajući je vlastitim potrebama, nego *se i sam ostvaruje* kao čovjek, pa čak u nekom smislu »postaje više čovjekom«.

Bez ovog zapažanja ne može se razumjeti smisao kreposti radišnosti, a pogotovo se ne može shvatiti zašto bi radišnost bila krepost: u stvari, krepost kao moralna navika jest ono što čini čovjeka boljim ukoliko je čovjek.¹⁹ Ta činjenica nimalo ne mijenja našu opravdanu brigu kako izbjeći da rad ne umanjuje dostojanstvo samog *čovjeka*, dok istovremeno *oplemenjuje materiju*.²⁰ Poznato je, također, da se na mnogo načina može rad upotrijebiti protiv čovjeka, da se čovjek može kažnjavati sistemom prisilnog rada u koncentracionim logorima, da se rad može učiniti sredstvom tlake nad čovjekom, da se, konačno, na različite načine može eksploatirati ljudski rad, to jest radnik. Sve to potkrepljuje moralnu obvezu da se radišnost kao krepost poveže s društvenim poretom rada, koji će omogućiti čovjeku da u radu »bude više čovjek« te zbog rada ne bude ponižen - ne samo trošeći fizičke snage (što se ne može izbjeći barem do određenog stupnja) - nego, pogotovo, gubeći sebi svojstveno dostojanstvo i subjektivnost.

10. Rad i društvo: obitelj, narod

Pošto smo tako potvrdili osobnu dimenziju ljudskog rada, prijeći nam je na drugi skup važnih vrijednosti koji je s radom nužno povezan. Rad je temelj na kojem se gradi obiteljski život, prirodno pravo čovjeka i njegov poziv. Ta dva skupa vrednota - jedan vezan uz rad, drugi posljedica obiteljskog karaktera ljudskog života - moraju se ispravno sjediniti i međusobno na pravi način prožimati. Rad je, na neki način, uvjet koji omogućuje zasnivanje obitelji, jer obitelj iziskuje sredstva za život, koja čovjek normalno stječe radom. Rad i radišnost uvjetuju i cio *odgojni proces* unutar obitelji, baš zato što svatko »postaje čovjekom«, uz ostalo, pomoću rada, a to postajanje čovjekom izražava upravo glavni cilj svakog odgojnog procesa. Jasno je da ovdje, u nekom smislu, ulaze u igru dva vida rada: onaj koji osigurava život i održavanje obitelji i onaj kojim se postižu ciljevi same obitelji, naročito odgoj. Na to dva vida rada međusobno su povezana i dopunjavaju se u različitim točkama.

U cjelini treba se prisjetiti i potvrditi da je obitelj jedna od najvažnijih točaka prema kojoj se mora oblikovati društveno-etički poredak ljudskog rada. Crkveni je nauk uvijek posvećivao posebnu pažnju tom problemu, pa nam se i u ovoj enciklici još jednom vratiti na

¹⁹ Usp. Teološka suma I-II, q. 40, a.1, c; I-II, q. 34, a.2 ad 1.

²⁰ Usp. Pio XI., Enciklika *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), str. 221-222.

to. Obitelj je doista u isti mah *zajednica koju omogućuje rad i prva domaća škola rada* za svakog čovjeka.

Treći skup važnih vrijednosti koji susrećemo u ovdje naznačenoj perspektivi - o subjektu rada - tiče se *velikog društva* kojemu čovjek pripada po naročitim kulturnim i povijesnim vezama. Takvo društvo - pa i kad još nije doseglo zreo oblik naroda - jest velik, iako neizravan, »odgojitelj« svakog čovjeka (svatko naime u svojoj obitelji preuzima elemente i vrednote koje svojom cjelinom tvore kulturu određenog naroda). Društvo je također povijesno i društveno utjelovljenje rada svih naraštaja. Rezultat je toga svega da čovjek povezuje svoj najdublji ljudski identitet s pripadnošću narodu te da u svom radu vidi također sredstvo kojim se povećava zajedničko dobro za koje radi skupa sa svojim sunarodnjacima, znajući da se tako pomoću rada umnožava baština sveukupne ljudske obitelji, svih ljudi koji žive na svijetu.

Ta tri skupa vrijednosti na trajan način posjeduju svoju *važnost za ljudski rad* u njegovoj subjektivnoj dimenziji. Ta dimenzija, tj. konkretna stvarnost čovjeka radnika važnija je od objektivne dimenzije. Subjektivnom se dimenzijom, u prvom redu, ostvaruje »vladanje« nad prirodom na koje je čovjek pozvan od početka prema riječima Knjige Postanka. Ako je proces podlaganja zemlje, to jest rad pod tehničkim vidom, označen tijekom povijesti, naročito u onim posljednjim stoljećima, ogromnim razvojem sredstava proizvodnje, onda je to koristan i pozitivan fenomen, pod uvjetom da objektivna dimenzija rada ne zavlada nad subjektivnom dimenzijom, oduzimajući ili umanjujući čovjeku njegovo dostojanstvo i njegova neotuđiva prava.

III.

SUKOB IZMEĐU RADA I KAPITALA U SADAŠNJOJ FAZI POVIJESTI

11. Dimenzije sukoba

Ocrtn temeljne problematike rada što smo ga gore iznijeli, kao što se odnosi na prve biblijske tekstove, tako čini u nekom smislu i okosnicu crkvene doktrine, koja ostaje nepromijenjena kroz stoljeća u tijeku raznolikih povijesnih iskustava. Ipak, na osnovi iskustava koja su prethodila objavljivanju enciklike *Rerum novarum* i onih nakon objavljivanja, taj nauk poprima posebnu izražajnost i rječitost velike aktualnosti. U tom smislu, rad se

pojavljuje kao krupna realnost koja temeljno uvjetuje da se u ljudskom smislu oblikuje svijet što ga je Stvoritelj predao čovjeku; to je realnost koja temeljno uvjetuje da se u ljudskom smislu oblikuje svijet što ga je Stvoritelj predao čovjeku; to je realnost koja je usko povezana s čovjekom kao sa svojim vlastitim subjektom i njegovim razumskim djelovanjem. U normalnom tijeku stvari, ta realnost ispunja ljudski život i snažno zahvaća njegovu vrijednost i smisao. Čak i kad je povezan s trudom i naporom, rad ne prestaje biti dobro, jer se čovjek razvija voleći svoj rad. To obilježje *ljudskog rada*, sasvim *pozitivno* i *stvaralačko*, *odgojno zaslužno*, mora biti temelj procjena i odluka koje se danas donose u odnosu na rad čak i u vezi sa *subjektivnim pravima čovjeka*, kako svjedoče međunarodne deklaracije i brojni kodeksi rada što su ih izradile nadležne zakonodavne institucije pojedinih zemalja ili organizacije koje svoju društvenu ili znanstveno-društvenu aktivnost posvećuju problematici rada. Postoji organizam koji te inicijative promiče i na međunarodnom planu: to je *Međunarodna organizacija rada*, najstarija specijalizirana ustanova Organizacije ujedinjenih naroda.

U daljnjem dijelu ovih razmišljanja kanim ta važna pitanja još detaljnije iznijeti dozivajući u pamet barem temeljne elemente crkvene doktrine o tom pitanju. Ipak je potrebno prije toga dotaknuti važan skup problema u okviru kojih se oblikovao taj nauk u posljednjoj fazi, tj. u razdoblju koje u nekom smislu simbolički započinje s godinom objavljivanja enciklike *Rerum novarum*.

Zna se da je, kroz cijelo ovo razdoblje, koje nipošto nije završilo, problem rada predstavljao temelje velikog *sukoba*, koji je, u vrijeme industrijskog razvitka i zajedno s njim, izbio između »*svijeta kapitala*« i »*svijeta rada*«, tj. između uske, ali vrlo moćne grupe poduzetnika, vlasnika ili gospodara sredstava proizvodnje i velikog mnoštva ljudi koji su bili lišeni tih sredstava, te su u procesu rada sudjelovali jedino svojim radom. Sukob je nastao zato što su radnici svoje snage stavljali na raspolaganje grupi poduzetnika, a ovi, vođeni načelom što veće dobiti, zadržavali plaće za obavljeni rad na najnižoj mogućoj razini. Tome treba nadodati i druge elemente izrabljivanja, vezane uz nedostatak sigurnosti na radu, odsutnost zaštite zdravlja i života radnika i njihovih obitelji.

Taj sukob, koji neki smatraju *društveno-ekonomskim sukobom klasnoga značaja* našao je svoj izraz u *ideološkom sukobu* između liberalizma, kao ideologije kapitalizma, i marksizma, kao ideologije znanstvenog socijalizma i komunizma, koji sebe smatra glasnogovornikom radničke klase, dapače svega proletarijata ovoga svijeta. Tako se dogodilo da se stvarni sukob između svijeta rada i svijeta kapitala pretvorio u programiranu klasnu borbu koja se ne vodi samo ideološkim nego dapače i prvenstveno političkim metodama. Poznata je povijest tog

sukoba, a poznati su i zahtjevi jedne i druge strane. Marksistički program, oslonjen na Marksovu i Engelsovu filozofiju, vidi u klasnoj borbi jedino sredstvo za uklanjanje klasnih nepravdi što postoje u društvu i za uklanjanje samih klasa. Da bi se taj program realizirao, potrebno je najprije »kolektivizirati« *sredstva proizvodnje*, kako bi, prijenosom tih sredstava iz ruku privatnih osoba na kolektiv, ljudski rad bio zaštićen od eksploatacije.

Tome teži borba koja se vodi ne samo ideološkim već i političkim metodama. Grupe, što ih nadahnjuje marksistička ideologija, teže na osnovi načela »diktature proletarijata« i vršeći razne utjecaje, uključujući i revolucionarni pritisak, u obliku političkih partija k *monopolu vlasti u pojedinom društvu* kako bi u njemu uvele kolektivni sistem, ukidajući privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje. Prema glavnim ideolozima i šefovima tog širokog međunarodnog pokreta, cilj je takvog programa djelovanja izvesti društvenu revoluciju, te u cijeli svijet uvesti socijalizam i, napokon, komunistički sistem.

Obrađujući taj izvanredno važan skup problema koji ne tvore samo neku teoriju nego tkivo društveno-ekonomskog, političkog i međunarodnog života naše epohe, *ne može se ulaziti u detalje* što uostalom nije ni potrebno, jer su ti problemi poznati zahvaljujući obilnoj literaturi kao i praktičnim iskustvima. Potrebno je, naprotiv, vratiti se temeljnom problemu ljudskog rada, kojem su prije svega posvećena razmišljanja u ovom dokumentu. Očito je u isti mah da se s ljudskog gledišta taj ključni problem - problem koji je jedna od temeljnih dimenzija čovjekova zemaljskog postojanja i zvanja - ne može objasniti drukčije nego vodeći računa o cjelokupnom kontekstu suvremene stvarnosti.

12. Prvenstvo rada

U suvremenoj stvarnosti koja krije tako duboke klice sukoba što ih čovjek uzrokuje, i u kojoj tehnička sredstva - plodovi ljudskog rada - igraju prvorazrednu ulogu (npr. mogućnost svjetske kataklizme u slučaju nuklearnog rata s njegovim gotovo nezamislivim mogućnostima razaranja), treba u prvom redu podsjetiti na jedno načelo koje je Crkva uvijek naučavala. To je *načelo da »rad« ima prvenstvo nasuprot »kapitalu«*. Taj princip izravno zadire u sam proces proizvodnje u kojem je rad uvijek prvi *tvorni uzrok*, dok »kapital« kao cjelina sredstava proizvodnje ostaje samo *instrumentom* ili instrumentalnim uzrokom. To načelo je očita istina koja proizlazi iz iskustva cijele čovjekove povijesti. Kad u prvom poglavlju Biblije čitamo da čovjek treba podložiti zemlju, znamo da se te riječi odnose na sva bogatstva koja vidljiv svijet sadrži u sebi i koja su čovjeku na raspolaganju. Međutim, ta bogatstva *samo preko rada mogu služiti čovjeku*. Uz rad je od početka povezan također problem vlasništva: čovjek doista jedino radom može učiniti da skrivena bogatstva prirode

služe i njemu i drugima. Kako bi njegovim radom ta bogatstva donosila plodove, čovjek prisvaja djeliće raznih bogatstava prirode: podzemlja, mora, zemlje, zračnoga prostora. Čovjek sve to prisvaja i pretvara u svoje radilište. Prisvaja radom da bi dalje mogao raditi.

Isto se načelo primjenjuje i na daljnje faze tog procesa u kojem je *prva faza* uvijek čovjekov *odnos prema bogatstvima i blagodatima prirode*. Sav spoznajni napor koji teži otkrivanju tih bogatstava, pronalaženju mogućnosti njihove uporabe sa strane čovjeka i za čovjeka, čini nas svjesnim da sve ono što u cjelini ekonomske proizvodnje od čovjeka, i rad, i sva sredstva proizvodnje, i tehnika koja je s tim povezana (to jest moć upotrebe tih radnih sredstava) pretpostavlja te blagodati i bogatstva vidljivog svijeta, *koja čovjek nalazi*, ali ih ne stvara. Nalazi ih, u nekom smislu, već gotova, pripremljena da budu spoznajom otkrivena i korektno korištena u procesu proizvodnje. U svakoj razvojnoj fazi svoga rada, čovjek se susreće s činjenicom da mu sve to prvotno *daruje* priroda, i, na koncu konca, sam *Stvoritelj*. U početku ljudskog rada stoji otajstvo stvaranja. Ta tvrdnja, naznačena već kao polazna točka, tvori nit koja povezuje ovaj dokument i koja će se dalje razviti u posljednjem dijelu razmišljanja.

Slijedeće zapažanje o istom problemu treba da nas utvrdi u uvjerenju o *prvenstvu ljudskog rada pred onim što smo se s vremenom navikli nazivati »kapitalom«*. Doista, ako u okvir ovog posljednjeg pojma ulaze, osim prirodnih bogatstava koja čovjeku stoje na raspolaganju, sva sredstva kojima ih čovjek prisvaja preobražavajući ih prema svojim potrebama (*»humanizirajući ih«* tako na neki način) treba već sada konstatirati da su *sva sredstva proizvodnje plod povijesne baštine ljudskog rada*. Sva sredstva proizvodnje, od najprimitivnijih do najsuvremenijih, malo-pomalo napravio je čovjek, to jest čovjekovo iskustvo i inteligencija. Na taj su način nastala ne samo najjednostavnija sredstva koja služe za obrađivanje zemlje nego također - zahvaljujući adekvatnom progresu znanosti i tehnike - modernija i složenija: strojevi, tvornice, laboratoriji i elektronski mozgovi. Tako, *sve što služi radu*, sve što je u sadašnjem stanju tehnike njegov sve savršeniji *»instrumenat«, plod je rada*.

Taj golemi i moćni instrumenat - to jest sveukupnost sredstava za proizvodnju, koja se u određenom smislu smatraju sinonimom za *»kapital«* - proizlazi iz rada i nosi pečat ljudskog rada. Budući da je danas tehnika izvanredno napredovala, čovjek, koji je subjekt rada, ako se želi poslužiti tolikim obiljem modernih instrumenata, a to znači sredstvima za proizvodnju, mora na planu spoznaje asimilirati plod rada ljudi koji su te instrumente otkrili, programirali, izradili i usavršili, i koji ih nastavljaju izrađivati. *Sposobnost za rad* - što znači efikasno sudjelovanje u suvremenom procesu proizvodnje - iziskuje sve veće *pripremanje*, prije svega odgovarajuću *naobrazbu*. Jasno je da svaki čovjek koji sudjeluje u procesu proizvodnje, pa i

kad obavlja vrstu rada koja ne zahtijeva naročitu izobrazbu i specijalnu kvalifikaciju, ostaje u tom procesu pravi tvorni uzrok, dok su svi instrumenti, pa i najsavršeniji, samo i isključivo podređeni instrument ljudskom radu.

Ta istina, koja pripada pouzdanoj baštini crkvene doktrine, mora se uvijek isticati kad je riječ o problemima sistema rada i svakog društveno-ekonomskog sistema. Treba podvući i istaknuti prvenstvo čovjeka u procesu proizvodnje, *prvenstvo čovjeka nasuprot stvarima*. Sve što sadrži pojam »kapitala« - u suženom smislu - samo je skup stvari. Jedino i samo čovjek kao subjekt rada, bez obzira kakav posao obavlja, jest osoba. Ta istina povlači za sobom važne i odlučujuće posljedice.

13. »Ekonomizam« i materijalizam

U svjetlu te istine najprije jasno vidimo da se »kapital« ne može odijeliti od rada i da se ni na koji način ne može rad suprotstavljati kapitalu, niti kapital radu, a još manje se ne smiju - kako će se kasnije razjasniti - suprotstavljati jedni drugima konkretni ljudi koji stoje iza tih termina. Pravedan sistem rada, to jest onaj koji je u skladu sa samom naravi problema, odnosno, iznutra istinit i istovremeno moralno legitiman, može biti samo onaj koji u svojim korijenima *prevladava antinomiju između rada i kapitala*, težeći da se strukturira prema gore iznesenom načelu o bitnom i efektivnom prvenstvu rada, o subjektivnom značenju ljudskoga rada i njegovu djelotvornom udjelu u svoj proizvodnji, bez obzira na narav djela što ga radnik čini.

Antinomija između rada i kapitala ne proizlazi ni iz strukture procesa proizvodnje ni iz ekonomskog procesa općenito. Taj proces, naime, općenito pokazuje da se rad i ono što običavamo zvati kapitalom međusobno prožimlju, te dokazuje njihovu neraskidivu povezanost.

Čovjek, radeći na bilo kojem radnom mjestu, relativno primitivnom ili pak ultramodernom, lako se može uvjeriti da *svojim radom ulazi u dvostruku baštinu*: s jedne strane, u baštinu onoga što je darovano svim ljudima u obliku prirodnih bogatstava i, s druge strane, svega onoga što su drugi već napravili iz tih bogatstava, u prvom redu razvijajući tehniku, to jest stvarajući skup sve savršenijih instrumenata za rad. Radeći, čovjek »ulazi u rad drugih«, ²¹ Bez teškoće prihvaćamo takvu viziju područja i procesa ljudskog rada, vođeni bilo naravnom spoznajom bilo vjerom koja prima svjetlo od riječi Božje. *To je suvisla vizija, u isti mah teološka i humanistička*. U njoj se čovjek pojavljuje kao »gospodar« stvorenja koja su mu na raspolaganju u vidljivom svijetu. Ako u procesu rada ima neke ovisnosti, to je

²¹ Usp. Iv 4, 38.

ovisnost o Darovatelju svih bogatstava stvorenja i, sa svoje strane, ovisnost o drugim ljudima, onima koji su svojim radom i inicijativama dali našem vlastitom radu već usavršene i povećane mogućnosti. O svemu onome što je u procesu proizvodnje neki skup »stvari«, instrumenata, kapitala, možemo samo tvrditi da »uvjetuje« ljudski rad, ali ne možemo tvrditi kao da je to neki anonimni »subjekt« koji sebi *podvrgava* čovjeka i njegov rad.

Ta suvisla slika u kojoj se strogo poštuje načelo prvenstva osobe nad stvarima *razbila se u ljudskoj misli*, katkada i nakon dugog razdoblja inkubacije u praktičnom životu. Na taj se način zbililo da se rad dijelio od kapitala te se suprotstavljao kapitalu a kapital radu, kao da je riječ o dvije anonimne sile, dva čimbenika što ih povezuje ista »ekonomistička« perspektiva. U takvom načinu postavljanja problema krila se temeljna greška, koja se može nazvati zabludom »ekonomizma«, a sastoji se u tome da se ljudski rad gleda isključivo u odnosu na njegov ekonomski cilj. Ta se temeljna misaona zabluda može, a i mora, nazvati *zabludom materijalizma* u smislu što ekonomizam izravno ili neizravno stvara uvjerenje o prednosti i superiornosti onoga što je materijalno, dok ono što je duhovno i osobno (čovjekovo djelovanje, moralne vrednote i slično) izravno ili neizravno podređuje materijalnoj stvarnosti. To još uvijek nije *teorijski materijalizam* u punom smislu riječi, ali je sigurno već praktični *materijalizam* koji se smatra sposobnim da zadovolji čovjekove potrebe ne toliko snagom načela koja proizlaze iz materijalističke teorije koliko snagom stanovitog načina vrednovanja, dakle određenom hijerarhijom dobara koja se temelji na neposrednoj i jačoj privlačnosti onoga što je tvarno.

Zabluda mišljenja u kategorijama »ekonomizma« ide pod ruku s pojavom materijalističke filozofije i razvitkom te filozofije od njezine najelementarnije i najrasprostranjenije faze (što je također zovu vulgarnim materijalizmom jer želi svesti duhovne realnosti na suvišan fenomen) do faze takozvanog dijalektičkog materijalizma. Ipak se, u okviru ovoga razmišljanja, čini da je za temeljni problem ljudskoga rada, a posebno za tu podjelu i opreku između »rada« i »kapitala« kao dva čimbenika gledana iz iste spomenute »ekonomističke« perspektive, »ekonomizam« *bio od odlučujuće važnosti* te utjecao na takvo nehumanističko postavljanje problema prije materijalističkog filozofskog sistema. Svejedno, očito je da materijalizam, čak i u svojoj dijalektičkoj formi, nije kadar pružiti dovoljne i konačne osnove razmišljanju o ljudskom radu kako bi prvenstvo čovjeka nad instrumentom-kapitalom, prvenstvo osobe nad stvarima moglo u njemu naći neoborivu i adekvatnu *verifikaciju* i istinski *oslonac*. Čak ni u dijalektičkom materijalizmu čovjek nije najprije subjekt rada i tvorni uzrok proizvodnih procesa, nego se gleda i shvaća u ovisnosti o onome što je materijalno, kao neka »rezultanta« ekonomskih i proizvodnih odnosa koji prevladavaju u

određenoj epohi.

Očito, antinomija između rada i kapitala koju ovdje promatramo - *antinomija* u okviru koje se *rad odijelio od kapitala* i suprotstavio mu se, u nekom smislu, ontički, kao da bi bio bilo kakav element ekonomskog procesa - proizlazi ne samo iz filozofije i ekonomskih teorija 18. stoljeća nego daleko više iz svekolike ekonomsko-političke prakse onoga vremena rađanja i vrtoglava razvitka industrijalizacije, u kojoj se na prvom mjestu gledala mogućnost obilnog umnožavanja materijalnih dobara, to jest sredstava, ali gubio iz vida cilj, to jest čovjek, kojemu ta sredstva moraju služiti. Upravo ta *zabluda* praktičke naravi *pogodila* je u prvom redu ljudski rad, *radnoga čovjeka* te uzrokovala etički opravdanu društvenu reakciju o kojoj je već bilo riječi. Ista zabluda, koja ima svoj određeni povijesni vid vezan uz razdoblje ranog kapitalizma i liberalizma, opet se može pojaviti u okolnostima drugih vremena i mjesta ako se u razmišljanju polazi od istih, bilo teorijskih bilo praktičkih premisa. Ne vidi se druga mogućnost da se ta zabluda radikalno prevlada ako se ne provedu adekvatne promjene kako na području teorije tako i na području prakse, promjene *koje bi išle crtom čvrstog uvjerenja o prvenstvu osobe nad stvarima, čovjekova rada nad kapitalom* kao cjelinom sredstava proizvodnje.

14. Rad i vlasništvo

Povijesni proces - ovdje ukratko ocrtan - koji je jamačno već izišao iz svoje početne faze, ali i dalje zadržava svoju važnost, dapače se širi u odnosima među narodima i kontinentima, zahtijeva da se osvijetli i pod drugim vidom. Očito je, kad se govori o antinomiji između rada i kapitala, da nije samo riječ o apstraktnim pojmovima ili o »anonimnim snagama« koje djeluju u ekonomskoj proizvodnji. Iza tih pojmova postoje ljudi, konkretni i živi. Postoje, s jedne strane, oni koji obavljaju rad, a nisu vlasnici sredstava proizvodnje i, s druge strane, oni drugi u ulozi poduzetnika, koji su vlasnici tih sredstava ili predstavljaju vlasnike. Tako se u sav taj teški povijesni proces uključio još od početka *problem vlasništva*. Enciklika *Rerum novarum*, kojoj je tema društveno pitanje, također naglašava i taj problem spominjući i potvrđujući crkvenu doktrinu o vlasništvu, o pravu na privatno vlasništvo, čak i kad je riječ o sredstvima za proizvodnju. Isto je učinila enciklika *Mater et magistra*.

Spomenuto načelo tako kako ga je tada Crkva bila iznijela i kako ga sada naučava korjenito se *razlikuje* od programa *kolektivizma* što ga je *marksizam* proglasio i ostvario u raznim zemljama svijeta tijekom desetljeća poslije enciklike Lava XIII. Razlikuje se u istom mah od programa *kapitalizma* što ga prakticira liberalizam i politički sistemi koji se na nj pozivaju. U ovom drugom slučaju razlika je u načinu shvaćanja prava na vlasništvo.

Kršćanska tradicija nikada nije podržavala to pravo kao apsolutno i nedodirljivo. Naprotiv, uvijek ga je shvaćala u širem kontekstu zajedničkog prava svih da koriste sva stvorena dobra: *pravo na privatno vlasništvo kao podređeno pravu na zajedničku uporabu*, općoj namjeni dobara.

Osim toga, vlasništvo prema crkvenom nauku nije nikada bilo shvaćano tako da bi moglo postati motivom društvenih sporova u radu. Kao što je ranije spomenuto, vlasništvo se u prvom redu stječe radom da bi služilo radu. To se na poseban način tiče sredstava za proizvodnju. Gledati ih odvojeno, kao skup zasebnog vlasništva s ciljem da se u obliku »kapitala« suprotstavi »radu«, i, štoviše, da se eksploatira rad, suprotno je samoj naravi tih sredstava i njihova posjedovanja. Ne smiju se *posjedovati protiv rada* a ne mogu se ni *posjedovati radi posjedovanja*, jer jedini legalni naslov njihova posjedovanja bilo u obliku privatne svojine, bilo u obliku javne ili kolektivne svojine - *jest da služe radu* i, dosljedno tomu, da služeći radu omoguće ostvarivanje prvog načela poretka vlasništva: sveopće namjene dobara i prava na njihovu zajedničku upotrebu. Promatrajući, dakle, s tog gledišta ljudski rad i zajednički dostup dobrima koja su namijenjena čovjeku, ne može se, također, isključiti ni *podruštvovljavanje*, pod prikladnim uvjetima, određenih sredstava proizvodnje. U desetljećima koja nas dijele od objavljivanja enciklike *Rerum novarum*, crkveni je nauk uvijek isticao ta načela, oslanjajući se na argumente još starije tradicije, na primjer, na poznate argumente *Teološke sume* svetog Tome Akvinskoga.²²

U ovom dokumentu, kojemu je glavna tema ljudski rad, prikladno je potvrditi sav napor kojim je crkveni nauk o vlasništvu nastojao i uvijek nastoji oko toga da se osigura prvenstvo rada i time *subjektivnost* čovjeka u društvenom životu, a naročito u *dinamičkoj strukturi svega ekonomskog procesa*. S tog gledišta i nadalje je neprihvatljiv stav »krutog« kapitalizma, koji brani ekskluzivno pravo privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje kao nedodirljivu »dogmu« ekonomskog života. Načelo poštivanja rada zahtijeva da to pravo bude podvrgnuto konstruktivnoj reviziji, i u teoriji, i u praksi. Ako je doista istina da je kapital kao cjelina sredstava za proizvodnju u isti mah proizvod rada mnogih naraštaja, tada je isto tako istina da se kapital neprekidno stvara radom koji se vrši uz pomoć te cjeline sredstava za proizvodnju. Ona su nešto kao veliko radno mjesto, gdje dan na dan radi sadašnji naraštaj radnika. Riječ je, očito, o različitim vrstama rada: ne samo o takozvanom manualnom radu nego i o mnogostrukom intelektualnom radu, od rada na zamisli do rukovodećeg rada.

U tom svjetlu, posebno istaknuto značenje poprimaju brojni prijedlozi što su ih iznijeli

²² O pravu na vlasništvo, usp. Teološka suma II-II, q. 66. a. 2 i a. 6; De regimine principum, L. I, gl. 15i 17. O društvenoj ulozi vlasništva, usp. Teološka suma II-II, q. 134, a. 1, ad 3.

stručnjaci katoličkog društvenog nauka, a i vrhovno Učiteljstvo Crkve.²³

Riječ je tu o prijedlozima koji se tiču suvlasništva u sredstvima rada, sudjelovanju radnika u upravljanju, u prihodu poduzeća, takozvanom radničkom akcionarstvu, i slično. Bez obzira na to kakve mogu biti konkretne primjene tih prijedloga, ostaje jasno da priznavanje pravog položaja rada i radnika u procesu proizvodnje zahtijeva razne prilagodbe i na području prava na vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju; i to imajući u vidu ne samo one ranije situacije nego, u prvom redu, stvarnost i problematiku nastalu u drugoj polovici ovog stoljeća, ukoliko se odnosi na takozvani treći svijet i razne nove nezavisne zemlje, osobito u Africi, ali i drugdje, koje su nastale na nekadašnjim kolonijalnim teritorijima.

Budući da stajalište »krutog« kapitalizma treba neprestano podvrgavati preispitivanju u vidu reforme koja uzima u obzir prava čovjeka shvaćena u najširem smislu i u njihovu odnosu prema radu, s istog gledišta mora se ustvrditi da se te brojne, toliko željene reforme ne mogu ostvariti apriornom eliminacijom vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Potrebno je, naime, upozoriti da nije dosta jednostavno oduzeti ta sredstva za proizvodnju (kapital) iz ruku njihovih privatnih vlasnika da bi se na zadovoljavajući način podruštvovala. Ta sredstva prestaju biti vlasništvo jedne društvene grupe, to jest privatnih vlasnika, da bi postala vlasništvo organiziranog društva, te tako prelaze pod upravu i izravnu kontrolu neke druge grupe osoba, to jest one koja, premda nije vlasnik, ali posjedujući vlast u društvu, raspolaže sredstvima na razini svekolike nacionalne ili pak mjesne ekonomije.

Ta grupa rukovodećih i odgovornih može na zadovoljavajući način ispunjavati svoje zadaće, s gledišta prvenstva rada, ali to može činiti i loše, prisvajajući sebi monopol upravljanja i raspolaganja sredstvima za proizvodnju, na libeći se čak ni gaženja temeljnih prava čovjeka. Tako sama činjenica da su sredstva za proizvodnju prešla u vlasništvo države, u kolektivističkom sistemu, nije, jamačno, isto što i »podruštvovljavanje«. O podruštvovljavanju se može govoriti samo ako se osigurala subjektivnost društva, to jest kada se svatko na osnovi vlastitog rada može punim pravom smatrati u isti mah »suvlasnikom« velikog radnog mjesta na kojem se zalaže sa svima ostalima. Neki put da se postigne taj cilj mogao bi biti da se udruži rad, koliko je moguće, s vlasništvom kapitala, te tako proizvede bogat spektar međutijela s ekonomskim, društvenim i kulturnim ciljevima: tijela koja će posjedovati stvarnu autonomiju naspram javnim vlastima; koja će ostvarivati svoje specifične ciljeve u odnosima međusobne lojalne suradnje u skladu s potrebama zajedničkog dobra, i koja će po obliku i sadržaju biti žive zajednice, to jest u njima će se pojedini članovi poštivati

²³ Usp. Pio XI., Enciklika *Quadragesimo anno*: AAS 23 (1931), str. 199; Ekumen. II. vatik. konc, Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 68: AAS 58 (1966), str. 1089-1090.

kao osobe te poticati da aktivno sudjeluju u njezinu životu.²⁴

15. »Personalistički« argument

Tako je, dakle, načelo prvenstva rada nad kapitalom postulat društvenog morala. Taj postulat ima ključnu važnost kako u sistemu zasnovanom na načelu privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje tako u sistemu u kojem je privatno vlasništvo ograničeno, makar radikalno. Rad je, u nekom smislu, nedjeljiv od kapitala, i ni u kojem obliku ne trpi onu suprotnost, to jest izdvajanje i oprečnost sa sredstvima proizvodnje, koja je kao rezultat isključivo ekonomskih premisa opterećivala ljudski život prošlih stoljeća. Kad čovjek radi, služeći se cjelinom sredstava za proizvodnju, želi u isti mah da plodovi njegova rada budu korisni njemu i drugima te da i u samom procesu rada, na radnom mjestu, nastupa suodgovorno i sustvaralački.

Odatle izvire neka specifična prava radnika koja odgovaraju obvezi rada. O tom ćemo kasnije govoriti. Međutim, već ovdje treba općenito naglasiti da čovjek koji radi želi *ne samo primiti plaću na koju ima pravo* za svoj rad nego da se i u samom procesu proizvodnje povede računa o tom da mu se omogući, i onda kada radi unutar zajedničkog vlasništva, da u isti mah zna da radi »za se«. Ta svijest se u njemu guši sistemom pretjerane birokratske centralizacije, u kojem se radnik osjeća poput kotačića u velikom stroju koji se pokreće s vrha i - iz više razloga - poput običnog sredstva proizvodnje a ne kao istinski subjekt rada, obdaren vlastitom inicijativom. Crkveni je nauk uvijek izražavao duboko i čvrsto uvjerenje da se ljudski rad ne tiče samo ekonomije nego da također, i iznad svega, uključuje osobne vrednote. Kad se te osobne vrednote potpunoma poštuju, to koristi i samom ekonomskom sistemu i procesu proizvodnje. Prema misli svetog Tome Akvinskoga²⁵ to je u prvom redu razlog koji govori u prilog privatnom vlasništvu sredstava za proizvodnju. Ako prihvatimo da se zbog stanovitih, utemeljenih razloga mogu dopustiti iznimke od načela privatnog vlasništva - u naše vrijeme smo svjedoci da je uveden sistem »socijaliziranog« vlasništva - personalistički argumenat ne gubi zbog toga svoju snagu, ni na razini načela, ni na razini prakse. Da bi bilo racionalno i plodno, svako podružtvovljavanje sredstava za proizvodnju mora uzeti u obzir taj argumenat. Valja poduzeti sve da čovjek i u takvom sistemu mogne sačuvati svijest da radi »za se«. U suprotnom, nužno će u svemu ekonomskom procesu uslijediti neprocjenjive štete, ne samo ekonomske nego u prvom redu štete samom čovjeku.

²⁴ Usp. Ivan XXIII.

²⁵ Usp. Teološka suma II-II, q. 65, a.2.

IV.

PRAVA RADNIKA

16. Unutar širokog konteksta prava čovjeka

Ako je rad - u mnogostrukom smislu te riječi - obaveza, to jest dužnost, u isti mah je i izvor prava *radnika*. Ta prava valja promatrati u širokom *kontekstu sveukupnih prava čovjeka* koja mu po prirodi pripadaju. Mnoga su od njih proglasile različite međunarodne ustanove a sve ih više jamče pojedine države vlastitim građanima. Poštivanje tog širokog snopa čovjekovih prava temelj je mira u suvremenom svijetu: mira kako unutar pojedinih država i društava tako i na području međunarodnih odnosa, kako je to često isticalo Učiteljstvo Crkve, osobito poslije enciklike *Pacem in terris*. *Čovjekova prava koja izvire iz rada* uklapaju se u najširi snop tih temeljnih prava osobe.

Ipak, u tom snopu ona posjeduju posebno obilježje koje odgovara specifičnoj naravi ljudskoga rada kako smo je ranije u krupnim crtama opisali, te ih baš u funkciji tih karakteristika treba promotriti. Rad je, kako je već rečene, obveza, to jest čovjekova dužnost, i to u mnogostrukom smislu riječi. Čovjek je dužan raditi i zbog toga što mu je Stvoritelj to naredio, i zbog samog svog čovještva, jer održavanje i razvijanje čovještva zahtijeva rad. Čovjek je dužan raditi radi svoga bližnjega, pogotovo radi vlastite obitelji, ali i radi društva kojemu pripada, radi naroda kojega je sin ili kći, radi svekolike ljudske obitelji, čiji je član, zato jer je baštinik rada naraštaja koji su mu prethodili i jer je istovremeno stvorac budućnosti onih koji će doći iza njega u tijeku povijesti. Sve to tvori moralnu obvezu rada u širokom značenju riječi. Kad zatreba promatrati moralna prava svakog pojedinca u odnosu prema radu, prava koja odgovaraju toj obvezi, uvijek će se morati imati pred očima sav široki raspon odnosa u koji se upliće rad svakog subjekta koji radi.

Govoreći, naime, o obvezi rada i o pravima radnika koja odgovaraju toj obvezi, u prvom redu imamo na umu odnos između *poslodavca - izravnog ili neizravnog - i radnika*.

Razlika između izravnog i neizravnog poslodavca čini se vrlo važnom s obzirom na stvarnu organizaciju rada, kao i na mogućnost da se uspostave pravedni ili nepravedni odnosi na području rada.

Ako je *izravni poslodavac* osoba ili institucija s kojom radnik izravno sklapa radni ugovor prema određenim uvjetima, pod izrazom *neizravni poslodavac* treba razumjeti brojne raznolike čimbenike koji osim izravnog poslodavca utječu na stanovit način na to kako se

sklapa radni ugovor i, dosljedno, oblikuju više ili manje pravedni odnosi na području ljudskog rada.

17. »Neizravni« i »izravni« poslodavac

Pojam neizravnog poslodavca obuhvaća osobe, ustanove raznoga tipa, kao i kolektivne radne ugovore i *principe* ponašanja ustanovljene od tih osoba i institucija koji određuju sav *društveno-ekonomski sistem* ili su njegov rezultat. Pojam neizravnog poslodavca odnosi se tako na brojne i različite elemente. Odgovornost neizravnog poslodavca različita je od odgovornosti izravnoga - kako kaže sama riječ: odgovornost je manje izravna - no ostaje istinska odgovornost: neizravni poslodavac bitno određuje jedan ili drugi vid radnih odnosa, te na taj način uvjetuje ponašanje izravnog poslodavca kad taj konkretno određuje ugovor i radne odnose. Takva konstatacija ne ide za tim da oslobodi ovog posljednjeg od njemu vlastite odgovornosti, nego samo za tim da upozori na čitav sklop uvjetovanosti koje utječu na njegovo ponašanje. Kad je riječ o tom da se uspostavi *ispravna politika rada s etičkog gledišta*, nužno je imati pred očima sve te uvjetovanosti. Korektna je ona politika u kojoj se potpuno poštuju objektivna prava radnika.

Pojam neizravnog poslodavca može se primijeniti na svako pojedino društvo, u prvom redu na državu. Upravo država mora voditi pravednu politiku rada. Zna se, ipak, da u sadašnjem sistemu ekonomskih odnosa u svijetu postoje *mnogobrojne veze među različitim državama*, veze koje se izražavaju, na primjer, u uvozi i izvozu, to jest u međusobnoj razmjeni ekonomskih dobara, bilo da je riječ o sirovinama, poluproizvodima ili, napokon, konačnim industrijskim proizvodima. Ti odnosi stvaraju i *međusobnu zavisnost*, te bi stoga bilo teško govoriti o potpunoj samodostatnosti, to jest autarkiji, neke države, pa bila ona ekonomski i najmoćnija.

Taj sistem međusobne zavisnosti sam po sebi je normalan. Ipak, lako može pružiti prigodu različitim oblicima eksploatacije ili nepravde, te stoga utjecati na politiku rada u pojedinim državama i, napokon, na pojedinog radnika koji je pravi subjekt rada. Na primjer, *visokoindustrijalizirane države*, a još više poduzeća koja uvelike kontroliraju sredstva industrijske proizvodnje (takozvane multinacionalne ili transnacionalne kompanije) diktiraju navise moguće cijene svojim proizvodima, dok istodobno pokušavaju zadržati najniže cijene sirovinama ili poluproizvodima. Uz ostale uzroke i to stvara sve veći nerazmjer između nacionalnih dohodaka različitih država. Razmak između najvećeg dijela najbogatijih i najsiromašnijih država ne smanjuje se niti se izjednačava, nego se svakim danom sve više povećava, dakako na štetu ovih posljednjih. Očito je da to ne može proći bez posljedica za

mjesnu politiku rada i položaj radnika u ekonomski zakinutim društvima. Izravni poslodavac, našavši se u takvom sustavu uvjetovanosti, određuje uvjete rada ispod objektivnih potreba radnika, pogotovo ukoliko sam želi izvući što veći profit iz poduzeća kojim upravlja (ili iz poduzeća kojima upravlja, ako je riječ o prilikama gdje je vlasništvo sredstava proizvodnje »podruštvovljeno«).

Taj okvir međuovisnosti što se tiče pojma neizravnog poslodavca - lako je zaključiti - ogroman je i izvanredno zamršen. Da bismo ga odredili, moramo uzeti u obzir *cjelinu* elemenata odlučujućih za ekonomski život u *kontekstu nekog datog društva ili države*; no potrebno je u isti mah voditi računa i o mnogo širim povezanostima i zavisnostima. Ostvarenje prava radnika ne može, ipak, biti osuđeno da bude samo derivat ekonomskih sistema koje, u većoj ili manjoj mjeri, vodi kriterij što većeg dobitka. Naprotiv, upravo poštivanje objektivnih prava radnika - radnika bilo kojeg tipa: manualnog, intelektualnog, industrijskog ili poljodjelskog radnika itd. - mora biti *adekvatni i temeljni kriterij* oblikovanja svekolike ekonomije, u svakom društvu, u svakoj državi kao i u cjelini svjetske ekonomske politike i u sistemima međunarodnih odnosa koji odatle proizlaze.

U tom smjeru bi trebalo da rade sve međunarodne organizacije koje imaju tu zadaću, počevši od Organizacije ujedinjenih naroda. Čini se da Međunarodna organizacija rada (OIT) kao i Organizacija ujedinjenih naroda za prehranu i poljodjelstvo (FAO) i druge, mogu dati nove priloge baš na tom području. U okviru pojedinačnih država postoje ministarstva, nadležstva javne vlasti i razni društveni organizmi ustanovljeni s tim ciljem. Sve to uspješno pokazuje koliko je velika uloga, kako je ranije rečeno, neizravnog poslodavca u ostvarivanju potpunog poštivanja radničkih prava, jer prava ljudske osobe jesu ključni element svakog moralnog društvenog poretka.

18. Problem zaposlenja

Promatrajući prava radnika upravo u vezi s tim »neizravnim poslodavcem«, to jest s cjelinom nadležnosti koje su na narodnoj ili međunarodnoj razini odgovorne za usmjerenje politike rada, treba obratiti pažnju prije svega na jedan *temeljan problem*. Riječ je o pitanju kako imati posao ili, drukčije rečeno, o problemu *prikladnog zaposlenja za sve one subjekte koji su sposobni*. Suprotnost pravednoj i korektnoj situaciji na tom području jest nezaposlenost, odnosno manjak radnih mjesta za subjekte koji su sposobni za rad. Može se govoriti o općem manjku radnih mjesta ili samo o stanovitim područjima rada. Zadaća tih nadležnosti o kojima se ovdje govori pod imenom neizravnog poslodavca jest da *djeluju protiv nezaposlenosti*, koja je uvijek zlo, a kad dosegne određene dimenzije, postaje prava

društvena nevolja. Naročito je bolan problem kad nezaposlenost pogađa prvenstveno mlade koji, pošto su se pripremili odgovarajućom kulturnom, tehničkom i profesionalnom formacijom, ne uspijevaju naći zaposlenje, i s ogorčenjem gledaju kako se izjalovljuje njihova iskrena volja da rade i njihova raspoloženost da preuzmu svoju odgovornost za ekonomski i društveni razvitak zajednice. Obveza doprinosa za nezaposlene, tj. dužnost da se pruže nužne potpore za život nezaposlenih i njihovih obitelji, jest dužnost koja proizlazi iz temeljnog načela moralnog reda na tom području, to jest načela o zajedničkoj uporabi dobara ili, govoreći još jednostavnije, iz prava na život i postojanje.

Kako bi se suprotstavila opasnosti nezaposlenosti, kako bi rad osigurala svima, nadležstva koja su definirana kao neizravni poslodavci moraju se pobrinuti za *globalnu planifikaciju* što se tiče onog diferenciranog radnog prostora u kojem se oblikuje ne samo ekonomski nego i kulturni život određenog društva; uz to moraju obratiti pažnju na ispravnu i racionalnu organizaciju rada u takvom prostoru. Ta globalna briga počiva napokon na leđima države, ali ne smije značiti jednostranu centralizaciju sa strane javnih vlasti. Naprotiv, riječ je o ispravnoj i racionalnoj *koordinaciji* u okviru koje mora biti *zajamčena inicijativa* pojedinih osoba, slobodnih skupina, mjesnih radnih središta i kompleksa, vodeći računa o onom što je već gore rečeno o subjektivnom karakteru ljudskog rada.

Činjenica međusobne ovisnosti pojedinih društava i država i nužnost suradnje na raznim područjima zahtijevaju da se uz poštivanje suverenih prava svakoga od njih u planiranju i organizaciji rada unutar vlastitog društva istovremeno radi na tom važnom području i na polju *međunarodne suradnje* pomoću nužnih sporazuma i ugovora. I tu je nužno da kriterij tih ugovora i sporazuma sve više bude ljudski rad, shvaćen kao temeljno pravo svakog čovjeka, rad koji svakomu daje analogna prava, te da na taj način razina radničkog života u različitim društvima bude *sve manje i manje obilježena šokantnim razlikama*, koje su svojom nepravednošću podobne izazvati i nasilne reakcije. Međunarodnim organizacijama predstoje na tom području neizmjerne zadaće. Potrebno je da se daju voditi točnom dijagnozom složenih prilika i prirodnih, povijesnih, društvenih itd. uvjetovanosti. Potrebno je, također, da budu operativnije, to jest djelotvornije u realizaciji zajednički dogovorenih akcionih planova.

Tako se može ostvariti plan sveopćeg harmoničnog razvoja u skladu s voditeljskom niti enciklike *Populorum progressio* Pavla VI. Treba naglasiti da je konstitutivni elemenat, u istom mah najbolja provjera tog *napretka* u duhu pravde i mira, što ga Crkva naviješta i za nj ne prestaje moliti Oca svih ljudi i svih naroda, upravo *neprekidna revalorizacija ljudskog rada*, kako pod vidom njegove objektivne svrhovitosti tako i pod vidom dostojanstva subjekta svakog rada, to jest čovjeka. Napredak o kojem je riječ mora se ostvarivati pomoću čovjeka i

za čovjeka te mora roditi plodove u čovjeku. Provjera napretka bit će i sve zrelije priznavanje svrhovitosti rada i sve univerzalnije poštivanje prava povezanih s radom u skladu s dostojanstvom čovjeka, subjekta rada.

Razumno planiranje i prikladno organiziranje ljudskog rada prema mogućnostima različitih društava i država morali bi olakšati i otkrivanje pravednih omjera između različitih vrsta djelatnosti: obrađivanja zemlje, rada u industriji, rada u uslugama, intelektualnoga, kao i znanstvenoga i umjetničkog rada, prema sposobnostima svakoga i za zajedničko dobro društva i svega čovječanstva. Organizaciji ljudskog života prema brojnim mogućnostima rada mora odgovarati prikladan sistem naobrazbe i odgoja, kojemu je prvenstveni cilj razvitak zreloga čovječstva, ali i specifična priprava da se plodonosno zauzme pravo mjesto u velikom i društveno diferenciranom prostoru rada.

Ako se baci pogled na cjelokupnu ljudsku obitelj po svoj zemlji, čovjek se mora osjetiti pogođenim *uznemirujućom činjenicom* golemih razmjera: dok s jedne strane prilično velik dio prirodnih bogatstava ostaje neiskorišten, s druge strane postoje gomile nezaposlenih, poluzaposlenih, neizmjereno mnoštvo izgladnjelih. Ta činjenica, bez sumnje, svjedoči kako unutar pojedinih političkih zajednica i u njihovim međusobnim odnosima na konkretnoj i svjetskoj razini - što se tiče organizacije rada i zaposlenja - ima nešto što ne funkcionira, i to baš na najkritičnijim i najvažnijim točkama društvenog života.

19. Plaća i ostale društvene potpore

Pošto smo u glavnim crtama opisali važnu ulogu brige da se svim radnicima dade zaposlenje kako bi se osiguralo poštivanje neotuđivih prava čovjeka što se tiče rada, potrebno je sada pobliže ocrutati ta prava koja se konačno oblikuju u odnosu *između radnika i izravnog poslodavca*. Svrha je svemu što je do sada bilo rečeno na temu neizravnog poslodavca da se izbližega odrede upravo ti odnosi ukazujući na mnogostruke uvjetovanosti u kojima se neizravno oblikuju. No taj pregled nema tek opisni smisao; nije to neki kratki ekonomski ili politički traktat. Riječ je o tom da se objasni *deontološki i moralni vid* problema. Ključni problem društvene etike u ovom slučaju jest *pravedna nagrada* za obavljeni rad. U sadašnjem kontekstu nema važnijeg načina ostvarivanja pravednosti u odnosima između radnika i poslodavaca od nagrade za rad. Neovisno o tome da li se rad obavlja u sistemu privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju ili u sistemu u kojem je to vlasništvo na neki način »podruštvovljeno«, odnos između poslodavca (prvenstveno izravnog) i radnika razrješava se na osnovi plaće, to jest pravedne nagrade za izvršeni rad.

Treba također naglasiti da istinska pravednost nekog društveno-ekonomskog sistema i, u

svakom slučaju, njegovo ispravno funkcioniranje zaslužuju na koncu konca da budu ocijenjeni prema načinu koliko se pravedno u tom sistemu nagrađuje ljudski rad. Ovdje se ponovno susrećemo s prvim načelom svakog etičko-društvenog poretka, to jest *načelom o zajedničkoj uporabi dobara*. U svakom sistemu, bez obzira na temeljne odnose između kapitala i rada, plaća, to jest *nagrađivanje rada, konkretan je put* kojim su većini ljudi dostupna dobra namijenjena zajedničkoj upotrebi, bilo da je riječ o prirodnim ili o proizvedenim dobrima. Jedna i druga postaju radniku dostupna na temelju plaće koju prima kao nagradu za svoj rad. Upravo zato pravedna plaća u svakom slučaju postaje *konkretnom provjerom pravednosti* svega društveno-ekonomskog sistema i, svakako, njegova ispravnog funkcioniranja. Nije to jedina provjera, ali je naročito važna i, u određenom smislu, ključna.

Ta se provjera u prvom redu tiče obitelji. Pravedna nagrada za rad odrasloga koji je odgovoran za obitelj jest ona koja će biti dovoljna da se utemelji i dostojno uzdrži obitelj i osigura njezina budućnost. Takva nagrada se može ostvariti bilo takozvanom *obiteljskom plaćom*, to jest jedinstvenom plaćom na ruke glave obitelji za njegov rad, dostatnom za potrebe obitelji a da supruga ne mora preuzeti neki rad izvan obitelji, bilo pomoću *drugih društvenih mjera*, kao što su obiteljski doplaci, doplaci za majku domaćicu, doplaci koji moraju odgovarati stvarnim potrebama, odnosno broju osoba na radnikovoj brizi sve dok ne postanu sposobne same dostojno preuzeti odgovornost za vlastiti život.

Iskustvo potvrđuje da je nužno založiti se za *društvenu revalorizaciju majčinskih zadaća*, truda koji je s njima povezan i potrebe što je djeca imaju za njegovom, ljubavi i nježnosti kako bi se mogla razviti u odgovorne osobe, moralno i religiozne zrele, psihološki uravnotežene. Bit će društvu na čast ako bude omogućilo majci da se - bez ograničenja svoje slobode, bez psihološke ili praktične diskriminacije, bez osjećaja manje vrijednosti pred svojim družicama - posveti odgoju djece prema različitim potrebama njihove dobi. Nasilno napuštanje tih zadaća u svrhu zarađivanja izvan kuće nekorektno je sa stanovišta dobra društva i obitelji kad se suprotstavlja prvotnim ciljevima majčinskog poslanja²⁶ ili ih otežava.

U tom kontekstu treba naglasiti da je, na općenitiji način, nužno organizirati i prilagoditi sav proces rada tako da se poštuju potrebe osobe i njezini načini života, u prvom redu njezina obiteljskog života, imajući u vidu dob i spol svakoga. Činjenica je da u mnogim društvima žene rade gotovo na svim područjima života. Ipak se pristoji da im se omogući potpuno razvijanje njihovih djelatnosti *prema naravi koja im je svojstvena*, bez diskriminacija i bez isključivanja iz zaposlenja za koje su sposobne, ali također tako da se ne povrijedi poštivanje

²⁶ Usp. Ekum. II. vat. koncil, Pastoral. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 67: AAS 58 (1966), str. 1089.

njihovih obiteljskih težnji i specifične uloge koja im pripada da zajedno s muškarcem doprinose dobru društva. *Prava promocija žene* iziskuje da rad bude tako strukturiran da svoju promociju ne mora platiti napuštanjem svoje vlastitosti i na štetu svoje obitelji, u kojoj kao majka igra nenadomjestivu ulogu.

Uz plaće, ovamo spadaju i različite *društvene potpore* kojima je svrha osigurati život i zdravlje radnika i njihovih obitelji. Troškovi nužne zdravstvene njege, naročito u slučaju nesreće na radu, iziskuju da radniku bude lako dostupna što je moguće jeftinija, ili čak besplatna zdravstvena zaštita. Drugo područje koje se tiče potpora jest *pravo na odmor*. Ovdje je prvenstveno riječ o redovitom tjednom odmoru, jedanput, ih možda višekratno tijekom godine kroz kraće vrijeme. Napokon, riječ je o pravu na mirovinu, na osiguranje starosti i osiguranje u slučaju nesreće na radu. U okviru tih glavnih prava odvija se čitav sustav posebnih prava što zajedno s nagradom za rad odlučuju o ispravnoj impostaciji odnosa između radnika i poslodavca. Među tim pravima ne smiju se nipošto zaboraviti prava na takav radni ambijent i proizvodne procese koji ne ugrožavaju fizičko zdravlje radnika niti vrijedaju i ne ranjavaju njegov moralni integritet.

20. Važnost sindikata

Na temelju svih tih prava, zajedno s nužnošću da ih sami radnici štite, počiva još jedno pravo: pravo udruživanja, to jest pravo oblikovanja saveza ili *udruženja* za zaštitu vitalnih interesa ljudi zaposlenih u različitim profesijama. Ti savezi nose ime *sindikata*. Vitalni interesi radnika u stanovitoj su mjeri svima zajednički; no, u isti mah, svaka vrsta rada, svaka profesija posjeduje svoju vlastitost, koja bi u tim organizacijama morala naći svoje posebno mjesto.

Preci sindikata bili su, u stanovitom smislu, cehovi obrtnika u srednjem vijeku, ukoliko su te organizacije okupljale ljude istog zanata, dakle, *na osnovi njihova rada*. No, u isti mah, sindikati se od cehova razlikuju u ovoj bitnoj točki: moderni sindikati su izrasli iz borbe radnika, svijeta rada, u prvom redu industrijskih radnika, kako bi zaštitili *njihova prava* nasuprot poduzetnicima i vlasnicima sredstava za proizvodnju. Njihova zadaća je zaštita životnih interesa radnika na svim onim područjima na kojima je riječ o njihovim pravima. Povijesno iskustvo uči da su takve organizacije *nužan element društvenog života*, osobito u modernim industrijskim društvima. To, očito, ne znači da samo industrijski radnici mogu oblikovati takva udruženja. Predstavnici svih profesija mogu se njima služiti da zaštite svoja prava. Postoje, dakle, i sindikati poljodjelaca i intelektualnih radnika; postoje, također, organizacije poslodavaca. Svi se oni, kao što je već rečeno, raščlanjuju na grupe i podgrupe

prema pojedinim profesionalnim specijalizacijama.

Katolička društvena nauka ne misli da su sindikati samo odraz »klasne« strukture društva, ni da su eksponenti klasne borbe koja neizbježno vlada društvenim životom. Jest, oni jesu *ekspONENT borbe za društvenu pravdu*, za opravdane zahtjeve radnika već prema pojedinim profesijama. Ipak, tu »borbu« treba shvatiti kao normalnu zauzetost »za« pravedno dobro: u ovom slučaju za dobro koje odgovara potrebama i zaslugama radnika udruženih prema njihovim profesijama; *ali to nije borba »protiv« drugih*. Ako u spornim pitanjima i poprima karakter oporbe drugima, to se događa radi dobra društvene pravde, a ne radi same »borbe« ili da se ukloni protivnik. Značajno je za rad da, u prvom redu, ujedinjuje ljude, te mu je u tom društvena snaga: snaga koja gradi zajedništvo. U tom zajedništvu se napokon na neki način moraju ujediniti i radnici i oni koji raspolažu sredstvima proizvodnje ili ih posjeduju. U *svjetlu te temeljne strukture* svakog rada - u svjetlu činjenice da su, napokon, »rad« i »kapi-tal« nužne sastavnice proizvodnje u svakom društvenom sistemu - ujedinjenje ljudi za osiguranje prava koja im pripadaju, izraslo iz radnih potreba, ostaje konstruktivni čimbenik *društvenog poretka i solidarnosti* od kojega se ne može apstrahirati.

Pravedni naponi za obranu prava radnika ujedinjenih istom profesijom moraju uvijek voditi računa o ograničenjima što ih nameću opće ekonomske prilike u zemlji. Sindikalni se zahtjevi ne smiju preokrenuti u neku vrstu *grupnog ili klasnog »egoizma«*, iako mogu i moraju težiti da isprave - u vidu zajedničkog dobra cijeloga društva - i sve ono što je manjkavo u sistemu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju ili u njihovu upravljanju i upotrebi. Društveni i ekonomsko-društveni život sigurno je nešto poput sistema »spojenih posuda«, te se svaka društvena djelatnost kojoj je cilj štititi prava posebne grupe mora prilagoditi tome sistemu.

U tom smislu, djelovanje sindikata bez svake sumnje, zadire u »politiku« ako je shvatimo kao *razboritu brigu za zajedničko dobro*. No, u isti mah, zadaća sindikata nije da »se bave politikom« u značenju koje se danas općenito pridaje tom izrazu. Sindikati nemaju značaj »političkih partija« koje se bore za vlast, te ne bi smjeli biti ni podložni odlukama političkih stranaka ni s njima imati previše tijesnih veza. U takvoj, naime, situaciji, lako gube dodir s onim što je vlastito njihovoj zadaći, to jest da štite opravdane zahtjeve radnika u okviru zajedničkog dobra cijeloga društva, te postaju, naprotiv, *sredstvom za neke druge ciljeve*.

Govoreći o zaštiti pravednih zahtjeva radnika prema njihovim pojedinim profesijama, treba uvijek, dakako, imati pred očima ono o čemu ovisi subjektivni karakter rada u svakoj profesiji, ali u isti mah ili u prvom redu ono što uvjetuje dostojanstvo vlastito subjektu rada. Ovdje se otvaraju mnoge mogućnosti za djelovanje sindikalnih organizacija, uključujući tu i

njihovu zauzetost za prosvjetu, odgoj i promicanje samoodgoja. Veoma je zaslužno djelovanje škola, takozvanih »radničkih i narodnih sveučilišta«, odgojnih programa i tečajeva, što su razvili i još uvijek razvijaju upravo tu vrstu djelatnosti. Za poželjeti je uvijek da radnik, zahvaljujući djelovanju svojih sindikata mogne ne samo »imati« više, nego i »biti« više, to jest da mogne što potpunije ostvariti svoje čovječstvo pod svakim vidom.

Zalažući se za pravedne zahtjeve svojih članova, sindikati se služe također metodom »štrajka«, to jest obustavom rada, kao nekom vrstom ultimatumu upućenog nadležnim tijelima i, u prvom redu, poslodavcima. Katolički društveni nauk priznaje tu metodu kao zakonitu, uz dužne uvjete i u pravednim granicama. Što se toga tiče, radnici bi već morali sebi osigurati *pravo na štrajk* a da ne budu osobno kažnjavani što u njemu sudjeluju. Dopustivši da je legitimno sredstvo, ipak valja u isti mah naglasiti da štrajk u stanovitom smislu ostaje krajnje sredstvo. Ne smije se nikako zloupotrebljavati; pogotovo ne za »političke« igre. Nadalje, ne treba nikada zaboraviti da se, kad je riječ o službama bitnim za život društva, one u svakom slučaju moraju osigurati, ako je potrebno, i prikladnim legalnim mjerama. Zloupotreba štrajka može prouzročiti paralizu svega društveno-ekonomskog života, a to je suprotno zahtjevima zajedničkog dobra društva, koje se poklapa također sa ispravno shvaćenom naravi samoga rada.

21. Dostojanstvo poljodjelskog rada

Sve što se ranije reklo o dostojanstvu rada, o objektivnoj i subjektivnoj dimenziji čovjekova rada, izravno se može primijeniti također na problem poljodjelskog rada i na položaj čovjeka koji obrađuje zemlju napornim radom u polju. Riječ je, naime, o vrlo velikom dijelu radinosti na našoj planeti, koji ne zahvaća samo jedan ili drugi kontinent ili se ograničava na društva koja su dosegla određeni stupanj razvitka i napretka. Svijet agrikulture, koji društvu priskrbljuje nužna dobra za svagdanju prehranu, od temeljne je važnosti. Uvjeti seljačkog svijeta i poljodjelskog rada nisu posvuda jednaki, te se društvena situacija poljodjelskih radnika razlikuje u raznim zemljama. To ne ovisi samo o stupnju razvitka poljodjelske tehnike nego, možda još više, o priznavanju pravednih zahtjeva poljodjelskih radnika i, napokon, o razini svijesti na području cijele društvene etike rada.

Rad u polju obiluje teškoćama, kao što su neprestan i kadikad iscrpljujući fizički napor, omalovažavanje s kojim se susreće u društvu, tako da u poljodjelicima stvara osjećaj kao da se nalaze na rubu društva, te ubrzava pojavu masovnog bijega sa zemlje u gradove i, na žalost, u prilike života koje su još više neljudske. Nadodajmo uz to manjak odgovarajuće stručne izobrazbe i prikladnih pomagala, stanoviti prikriveni individualizam, kao i objektivno

nepravedne situacije. U nekim zemljama u razvoju milijuni ljudi prisiljeni su obrađivati tuđu zemlju, te ih izrabljuju latifundisti ne ostavljajući im nade da će ikada doći u posjed i najmanjeg komada zemlje. Nedostaju oblici legalne zaštite poljodjelskog radnika i njegove obitelji u slučaju starosti, bolesti ili nezaposlenosti. Dugi dani napornog teškog fizičkog rada jadno se plaćaju. Vlasnici ostavljaju obradivu zemlju neobrađenom; ne uvažavaju se legalni naslovi za posjedovanje malog zemljišta koje se kao vlastito godinama obrađuje, te ostaju bez obrane pred »gladju za zemljom« jačih pojedinaca ili grupa. No i u ekonomski razvijenim državama, gdje su znanstveno istraživanje, tehničke tekovine i politika države podigli agrikulturu do vrlo visoke razine može se povrijediti pravo na rad kad se seljaku ne pruža mogućnost da sudjeluje u odlukama koje se tiču rezultata njegova rada ili kad mu se niječe pravo na slobodno udruživanje u svrhu pravednog društvenog, kulturnog i ekonomskog promaknuća poljodjelskog radnika.

U brojnim situacijama nužne su, dakle, radikalne i hitne promjene kako bi se poljodjelstvu - poljodjelskim radnicima - povratila njihova prava vrijednost kao osnova zdrave ekonomije u okviru razvitka društvene zajednice. Eto, zato treba proglašavati i promicati dostojanstvo rada, svakoga rada, posebno poljodjelskog, kojim čovjek na tako rječit način »podlaže« zemlju što ju je primio kao dar od Boga te potvrđuje svoje »vladanje« nad vidljivim svijetom.

22. Oštećena osoba i rad

Nedavno su narodne zajednice i međunarodne organizacije svratile pozornost na još jedan problem vezan s radom, koji zadire duboko i u druga područja: problem oštećenih osoba. I one su potpuni ljudski subjekti, odgovarajućih urođenih prava, svetih i nepovredivih koji, usprkos ograničenjima i trpljenju upisanim u njihovo tijelo i u njihove sposobnosti, još više ističu dostojanstvo i veličinu čovjekovu. Budući da je oštećena osoba subjekt obdaren svim pravima, treba joj olakšati sudjelovanje u životu društva u svim njegovim dimenzijama na svim razinama koje su dostupne njenim mogućnostima. Oštećena je osoba jedan od nas, te ima potpuni udio u našoj čovječnosti. Bilo bi posve nedostojno čovjeka i bila bi to negacija opće humanosti kad bi se u društveni život, pa prema tome i na rad, pripuštali samo članovi u posjedu svih svojih funkcija. Tako bismo upali u težak oblik diskriminacije, diskriminacije onih snažnih i zdravih protiv slabih i bolesnih. Rad u objektivnom smislu mora i u tom slučaju biti podređen dostojanstvu čovjeka, subjektu rada, a ne ekonomskom probitku.

Tiče se dakle raznih ustanova koje se angažiraju u svijetu rada, izravnog kao i neizravnog poslodavca, da efikasnim i prikladnim mjerama promiču pravo oštećene osobe na profesionalnu obuku i rad, tako da mogne naći mjesto u proizvodnoj djelatnosti za koju je

prikladna. Ovdje se javljaju mnogi praktični zakonski i ekonomski problemi, ali dužnost je zajednice, to jest javnih vlasti, udruženja i posredničkih grupa, poduzeća i samih oštećenih da udruže ideje i sredstva kako bi se postigao cilj kojega se ne možemo odreći: da se ponudi rad oštećenim osobama prema njihovim mogućnostima, jer to zahtijeva njihovo dostojanstvo kao ljudi i kao subjekata rada. Svako će društvo samo stvoriti sebi prikladne strukture da se nađu ili otvore radna mjesta za te osobe, bilo u javnim bilo u privatnim poduzećima, koja će im pružiti redovito ili prikladnije radno mjesto, u poduzećima samim ili u takozvanim »prihvatilištima«.

Trebat će obratiti veliku pažnju, kao i u svih drugih radnika, na fizičke i psihološke uvjete rada oštećenih, na pravedno nagrađivanje, na mogućnost napredovanja i uklanjanja raznih prepreka. Ne zavaravajući se da je riječ o teškoj i složenoj zadaći, možemo željeti da će pravi pojam rada u subjektivnom smislu stvoriti situaciju koja će oštećenoj osobi omogućiti da se ne osjeća na rubu svijeta rada ili zavisnom od društva, nego subjektom rada punoga prava, korisnim, poštivanim zbog svog ljudskog dostojanstva i pozvanim da pridonosi napretku i boljitku vlastite obitelji i zajednice prema svojim sposobnostima.

23. Rad i problem iseljavanja

Na kraju, treba bar ukratko reći nešto o pitanju iseljavanja radi rada. To je drevna pojava, ali se neprestano ponavlja, a danas poprima velike razmjere uslijed zamršenosti suvremenog života. Čovjek ima pravo da zbog raznih razloga napusti svoj rodni kraj - i da mu se i vrati - te da potraži bolje uvjete života u nekoj drugoj zemlji. Tu činjenicu sigurno prate teškoće različite naravi; ponajprije, to je većinom gubitak za zemlju iz koje se odlazi. Odlazi jedan čovjek koji je ujedno član velike, poviješću, tradicijom, kulturom ujedinjene zajednice da bi započeo život usred društva koje ujedinjuje druga kultura, najčešće i neki drugi jezik. Gubi se tako jedan subjekt rada koji bi snagom svoje misli ili ruku mogao pridonositi rastu zajedničkog dobra vlastite zemlje; a eto, taj napor, taj prilog daje se drugom društvu koje u nekom smislu na to ima manje prava nego rodna zemlja. Pa ipak, iako je seljenje pod nekim vidom zlo, u datim okolnostima je, kako se kaže, nužno zlo. Treba učiniti sve - i doista se mnogo čini u tom pravcu - kako to zlo u materijalnom smislu ne bi donijelo većih *zala u moralnom smislu*, štoviše, kako bi, koliko je moguće, postalo dobrobit za osobni obiteljski i društveni život iseljenika. To se tiče i zemlje njegova dolaska kao i domovine koju napušta. Na tom području vrlo mnogo ovisi o pravednom zakonodavstvu, posebno kad je riječ o pravima radnika. Razumljivo je da taj problem ulazi u kontekst ovoga razmišljanja naročito s tog gledišta.

Najvažnije je da čovjek koji radi izvan zemlje svog rodnog kraja bilo kao trajni iseljenik ili sezonski radnik ne bude *prikraćen* na području radnih prava u odnosu na ostale radnike dotičnoga društva. Seljenje radi rada ni na koji način ne smije postati prilikom za novčanu i društvenu eksploataciju. Što se tiče odnosa rada prema radniku useljeniku, moraju važiti isti kriteriji kao i za sve ostale radnike u onom društvu. Vrijednost rada mora se mjeriti istom mjerom, a ne po razlici u narodnosti, religiji ili rasi. Još manje se *smije eksploatirati situacija nužde* u kojoj se nalazi useljenik. Sve te okolnosti moraju bezuvjetno ustupiti mjesto – dakako, pošto su se uvažile posebne vlastitosti – osnovnoj vrijednosti rada, vrijednosti koja je povezana s dostojanstvom ljudske osobe. Treba još jednom ponoviti temeljno načelo: hijerarhija vrednota i duboki smisao samoga rada zahtijevaju da kapital bude u službi rada a ne rad u službi kapitala.

V.

ELEMENTI ZA DUHOVNOST RADA

24. Posebna uloga crkve

Prikladno je posljednji dio ovih razmišljanja na temu ljudskog rada u povodu devedesete obljetnice enciklike *Rerum novarum* posvetiti duhovnost rada u kršćanskom značenju riječi. Budući da je rad u svojoj subjektivnoj dimenziji uvijek osobno djelovanje, *actus personae*, proizlazi da *u njemu sudjeluje sav čovjek, tijelom i duhom*, nezavisno o činjenici je li riječ o manualnom ili intelektualnom radu. Cijelom je čovjeku također upućena riječ Boga živoga, evanđeoska poruka spasenja, u kojoj se nalaze mnoge pouke što su – kao posebno svjetlo – namijenjene ljudskom radu. Treba dobro usvojiti te pouke: potreban je nutarnji napor duha, pod vodstvom vjere, nade i ljubavi kako bi se *radu* konkretnoga čovjeka uz pomoć tih sadržaja dao onaj *smisao što ga ima u očima Božjim* i po kojem se uključuje u djelo spasenja jednako kao njegove druge potke i komponente, redovite i, u isti mah, posebno važne.

Ako Crkva smatra svojom dužnošću izjasniti se o radu s gledišta njegove ljudske vrijednosti i moralnog poretka, kojega je rad dio, gledajući u tom jednu svoju važnu zadaću u služenju cjelini evanđeoske poruke, u isti mah ona smatra da je posebno dužna *oblikovati takvu duhovnost rada*, koja će pomoći svim ljudima da se pomoću njega približe Bogu, Stvoritelju i Otkupitelju, da sudjeluju u njegovim spasiteljskim planovima što se tiču čovjeka i svijeta, i da prodube u svom životu prijateljstvo s Kristom sudjelujući živom vjerom u njegovu trostrukom poslanju svećenika, proroka i kralja, kako to divnim izrazima uči II.

vatikanski koncil.

25. Rad kao sudioništvo u Stvoriteljevu djelu

Kao što kaže II. vatikanski koncil: «Za vjernike je jedno sigurno: pojedinačna i kolektivna ljudska djelatnost, taj divovski napor kojim ljudi tijekom vjekova nastoje poboljšati svoje životne uvjete, promatran sam u sebi, odgovara Božjoj zamisli. Čovjek, stvoren na sliku Božju, primio je nalog da sebi podloži zemlju sa svim što ona sadržava, da upravlja svijetom u pravednosti i svetosti te da priznajući Boga stvoriteljem svega k njemu upravi sebe i sveukupnu stvarnost, da time što su sve stvari podvrgnute čovjeku bude ime Božje slavljeno po svoj zemlji».²⁷

U riječima božanske objave duboko je upisana ova temeljna istina da čovjek, stvoren na sliku Božju, svojim radom sudjeluje u djelu Stvoriteljevu te ga u nekom smislu, po vlastitim mogućnostima, neprestano razvija i upotpunjuje napredujući sve više u otkrivanju i bogatstava i vrijednosti što ih krije sve što je stvoreno. Tu istinu nalazimo već na samom početku Svetog pisma, u Knjizi Postanka, gdje se samo djelo stvaranja prikazuje u obliku «rada» što ga Bog obavlja kroz «šest dana²⁸ da bi se sedmoga dana odmarao».²⁹ S druge strane, i zadnja knjiga Svetog pisma odjekuje istim naglaskom poštovanja prema djelu što ga je Bog izveo svojim stvaralačkim «radom» kad naviješta: «Velika su i čudesna djela tvoja, o Gospode Bože svemogući»³⁰ slično kao Knjiga Postanka, koja završava opis svakog dana stvaranja tvrdnjom: «I vidje Bog da je dobro».³¹ Taj opis stvaranja, koji nalazimo već u prvoj glavi Postanka, u isti mah je, u stanovitom smislu, prvo «evanđelje rada». Pokazuje naime u čemu je dostojanstvo rada, uči kako čovjek radeći mora nasljedovati Boga, svoga Stvoritelja, jer u sebi nosi – on jedini – poseban element sličnosti Njemu. Čovjek treba nasljedovati Boga i kad radi i kad se odmara, jer je Bog sam htio predstaviti svoje stvaralačko djelo u obliku rada i odmora. To djelo Božje nastavlja se u svijetu svakoga dana, kako svjedoče Kristove riječi: «Moj Otac radi stalno...»: ³² radi svojom stvaralačkom snagom držeći u egzistenciji svijet koji je pozvao u bivstvo iz ničega, i djeluje svojom spasonosnom snagom u srcima ljudi, koje je od početka odredio za «odmor»³³ u zajedništvu sa sobom, u «kući Očevoj».³⁴

²⁷ Ekum. II. vat. koncil, Pastor. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), str. 1052-1053.

²⁸ Usp. Post 2, 2; Izl 20, 8. 11; Pnz 5, 12-14.

²⁹ Usp. Post 2, 3.

³⁰ Dj. 15, 3.

³¹ Post 1, 4. 10. 12. 18. 21. 25. 31.

³² Iv 5, 17.

³³ Heb 4, 1. 9-10.

³⁴ Iv 14, 2.

Zato i ljudski rad zahtijeva ne samo odmor svakog «sedmog dana»³⁵ nego, štoviše, ne može se sastojati samo u vanjskom djelovanju ljudskih snaga; mora ostaviti slobodan nutarnji prostor u kojem se čovjek, postajući svaki dan sve više ono što mora biti po volji Božjoj, pripravlja na onaj «odmor» što ga je Gospodin pripremio svojim slugama i prijateljima.³⁶

Svijest da je ljudski rad sudioništvo u djelu Božjem mora – kako uči Koncil – prožimati čak i «obične dnevne poslove. Muževi i žene koji pribavljajući za se i za svoju obitelj sredstva potrebna za život tako razvijaju svoju djelatnost da prikladno služe i društvu s pravom mogu smatrati da svojim radom nastavljaju Stvoriteljevo djelo, da služe dobrobiti svoje braće i da osobno doprinose povijesnom ostvarenju Božje zamisli».³⁷

Treba, dakle, da ta kršćanska duhovnost rada postane zajednička baština svih. Treba, pogotovo u današnje doba, da duhovnost rada dokaže zrelost koju iziskuju napetosti i nemiri glava i srdaca: «Stoga kršćani i ne pomišljaju da se dostignuća što su ih ljudi svojim genijem i silama stvorili suprotstavljaju Božjoj moći, kao da bi razumno stvorenje bilo takmac Stvoritelju. Naprotiv, oni su uvjereni da su pobjede čovječanstva znak veličine Božje i plod njegove neizrecive zamisli. Što pak više raste moć ljudi, to se dalje proteže i njihova pojedinačna i skupna odgovornost... Kršćanska poruka ne odvraća ljude od izgradnje svijeta niti ih potiče da zanemare dobro drugih ljudi, nego ih naprotiv na to još čvršće obvezuje.»³⁸

Svijest o sudjelovanju radom u djelu stvaranja najdublji je motiv za rad na različitim područjima: «Zato vjernici – čitamo u konstituciji *Lumen gentium* – moraju spoznati nutarnju narav, vrijednost i uređenje svega stvorenja na slavu Božju i jedni druge pomagati i svjetovnim djelima na svetiji život, tako da se svijet prožme Kristovim duhom i postigne svoju svrhu u pravednosti, ljubavi i miru... Svojom kompetentnošću u profanim strukturama i svojom aktivnošću, iznutra uzdignutom Kristovom milošću, neka snažno rade da po određenju Stvoriteljevu i rasvjetljenju njegove Riječi, ljudskim radom, tehnikom i kulturom poljepšavaju stvorena dobra na korist svih ljudi...»³⁹

26. Krist, čovjek rada

Tu istinu, prema kojoj čovjek svojim radom sudjeluje u djelu samoga Boga svog Stvoritelja, osobito je istaknuo Isus Krist, onaj Isus pred kojim su mnogi njegovi slušatelji u Nazaretu bili zadivljeni i govorili: «Odakle njemu ovo? Kakva li mu je mudrost dana? Zar

³⁵ Pnz 5, 12-14; Izl 20, 8-12.

³⁶ Usp. Mt 25, 21.

³⁷ Ekumen. II. vat. koncil, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 34.

³⁸ Isto mj.

³⁹ Ekumen. II. vatic. Koncil, Dogm. konst. o Crkvi *Lumen gentium*, 36.

nije ovo tesar?». ⁴⁰ Isus je, doista, ne samo naviještao nego, u prvom redu, djelom vršio «evanđelje» koje mu je bilo povjereno, riječ Mudrosti vječne. Zato je to bilo također «evanđelje rada» jer onaj koji ga je naviještao bijaše i sam čovjek rada, zanatskoga rada, kao i Josip iz Nazareta. ⁴¹ Ako u Isusovim riječima ne nalazimo posebnu zapovijed o radu, naprotiv, jedanput, zabranu prevelike brige za rad i življenje ⁴² - ipak je u isti mah rječitost Kristova života posve jasna: on pripada «svijetu rada», cijeni i poštuje čovjekov rad, može se reći i više: s ljubavlju gleda na taj rad i na njegove razne oblike gledajući u svakom obliku posebnu crtu sličnosti čovjeka s Bogom Stvoriteljem i Ocem. Zar nije rekao: «Moj otac je vinogradar...», ⁴³ prenoseći što je izražava već sva tradicija Starog zavjeta počevši od Knjige Postanka?

U knjigama Starog zavjeta često se spominje ljudski rad, pojedince profesije što ih obavlja čovjek: npr. profesija liječnika, ⁴⁴ ljekara, ⁴⁵ zanatlije ili umjetnika, ⁴⁶ kovača ⁴⁷ - te bi se riječi mogle primijeniti na rad današnjega metalnog radnika – lončara, ⁴⁸ ratara, ⁴⁹ znanstvenika, ⁵⁰ mornara, ⁵¹ zidara, ⁵² glazbenika, ⁵³ pastira, ⁵⁴ ribara. ⁵⁵ Poznate su lijepe riječi posvećene radu žena. ⁵⁶ U svojim parabolama o kraljevstvu Božjem, Isus Krist neprestano spominje rad: rad pastira, ⁵⁷ seljaka, ⁵⁸ liječnika, ⁵⁹ sijača, ⁶⁰ domaćina, ⁶¹ sluge, ⁶² ekonomu, ⁶³ ribara, ⁶⁴ trgovca, ⁶⁵ radnika. ⁶⁶ Govori i o različitim ženskim poslovima. ⁶⁷ Apostolat predstavlja u slici manualnog

⁴⁰ Mk 6, 2-3.

⁴¹ Usp. Mt 13, 55.

⁴² Usp. Mt 6, 25-34.

⁴³ Iv 15, 1.

⁴⁴ Usp. Sir 38, 1-3.

⁴⁵ Usp. Sir 38, 4-8.

⁴⁶ Usp. Izl 31, 1-5; Sir 38, 27.

⁴⁷ Usp. Post 4, 22; Iz 44, 12.

⁴⁸ Usp. Jr 18, 3-4; Sir 38, 29-30.

⁴⁹ Usp. Post 9, 20; Iz 5, 1-2.

⁵⁰ Usp. Prop 12, 9-12; Sir 39, 1-8.

⁵¹ Usp. Ps 107 (108), 23-30; Mudr 14, 2-3.

⁵² Usp. Post 11, 3; 2 Kr 12, 12-13; 22, 5-6.

⁵³ Usp. Post 4-21.

⁵⁴ Usp. Post 4, 2; 37, 3; Izl 3, 1; 1 Sam 16, 11.

⁵⁵ Usp. Ez 47, 10.

⁵⁶ Usp. Izr 31, 15-27.

⁵⁷ Npr. Iv 10, 1-16.

⁵⁸ Usp. Mk 12, 1-12.

⁵⁹ Usp. Lk 4, 23.

⁶⁰ Usp. Mk 4, 1-9.

⁶¹ Usp. Mt 13, 52.

⁶² Usp. Mt 24, 45; Lk 12, 41-48.

⁶³ Usp. Lk 16, 1-8.

⁶⁴ Usp. Mt 13, 47-50.

⁶⁵ Usp. Mt 13, 45-46.

⁶⁶ Usp. Mt 20, 1-16.

⁶⁷ Usp. Mt 13, 33; Lk 15, 8-9.

rada žetelaca⁶⁸ ili ribara.⁶⁹ Spominje također i rad učenih.⁷⁰

Taj Kristov nauk o radu, koji se oslanja na primjer njegova života u Nazaretu, nalazi osobito živ odjek u naučavanju apostola Pavla. Pavao se hvalio kako radi u svom zanatu (vjerojatno je pravio šatore)⁷¹ te je zahvaljujući tome i kao apostol mogao sam sebi zarađivati kruh.⁷²

Odatle izvire njegove upute u vezi s radom, koje nose karakter poticaja i zapovijedi: «Takvima naređujemo i opominjemo ih u Gospodinu Isusu Kristu da rade s mirom i jedu svoj vlastiti kruh», piše on Solunjanima.⁷³ Doista, primjećujući da neki «besposliče, da uopće ništa ne rade».⁷⁴ Apostol u tom kontekstu ne oklijeva kazati: «Ako tko neće da radi, neka i ne jede».⁷⁵ Na drugom mjestu, naprotiv, ohrabruje: «Što god činite, činite od svega srca kao Gospodinu, a ne ljudima, znajući da ćete od Gospodina primiti nagradu – baštinu».⁷⁶ Pouke Apostola naroda, kako se vidi, imaju ključnu važnost za moral i duhovnost rada. One su važna nadopuna velikom, iako diskretnom, evanđelju rada koje nalazimo u Kristovu životu i njegovim parabolama, u onom što je Isus «činio i učio».⁷⁷

U tom svjetlu koje izvire iz samog Izvora Crkva je uvijek proglašavala ono čemu smo našli suvremen izraz u nauku II. vatikanskog koncila: «Ljudska djelatnost kao što iz čovjeka proizlazi tako je prema njemu i usmjerena. Čovjek naime svojim radom ne samo da preobražava stvari i društvo već usavršava samoga sebe. Mnogo toga uči, razvija svoje sposobnosti, i samoga sebe promašuje. Taj razvitak, ako se ispravno shvati, vrijedi više nego samo nagomilavanje vanjskog bogatstva. Stoga je norma za ljudsku djelatnost ono što je prema zamisli i volji Božjoj u skladu s istinskim dobrom čovječanstva i što omogućuje čovjeku kao pojedincu ili kao članu zajednice da razvije i ostvari svoj potpuni poziv.»⁷⁸

U vezi s takvom vizijom vrednota ljudskoga rada, to jest s takvom duhovnosti rada, u potpunosti se objašnjava ono što u istoj točki Pastoralne konstitucije Koncila čitamo o pravom značenju napretka: «Čovjek više vrijedi po onome što jest negoli po onome što ima. Isto tako sve ono što ljudi čine da se postigne veća pravda, šire bratstvo i čovječnije uređenje

⁶⁸ Usp. Mt 9, 37; Iv 4, 35-38.

⁶⁹ Usp. Mt 4, 19.

⁷⁰ Usp. Mt 13, 52.

⁷¹ Usp. Dj 18, 3.

⁷² 2 Sol 3, 8. Sveti Pavao priznaje da misionari imaju pravo na sredstva za uzdržavanje: 1 Kor 9, 6-14; Gal 6, 6; 2 Sol 3, 9; Usp. Lk 10, 7.

⁷³ 2 Sol 3, 12.

⁷⁴ 2 Sol 3, 11.

⁷⁵ 2 Sol 3, 10.

⁷⁶ Kol 3, 23-24.

⁷⁷ Dj 1, 1.

⁷⁸ Ekumen. II. vaticanski koncil, Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 35.

u društvenim odnosima vrijedi više nego sam tehnički napredak. Taj napredak naime može dati materijalnu bazu ljudskom unapređenju, ali je nesposoban da ga sam po sebi ostvari.»⁷⁹

Takva doktrina o problemu napretka i razvoja – tema koja toliko dominira u suvremenom mentalitetu – može se shvatiti jedino kao plod provjerene duhovnosti rada te se samo na temelju takve duhovnosti može ostvariti i u praksi sprovesti. To je u isti mah doktrina i program koji uranjaju svoje korijene u «evanđelje rada».

27. Ljudski rad u svjetlu križa i uskrsnuća Kristova

Ima još jedan vid ljudskog rada, jedna njegova bitna dimenzija, u koju duboko prodire duhovnost zasnovana na evanđelju. Svaki rad, bilo manualni bilo intelektualni, neizbježno je povezan s trudom. Knjiga Postanka to upečatljivo izražava suprotstavljajući izvornom blagoslovu rada, sadržanom u samom otajstvu stvaranja i povezanom uz uzdignuće čovjeka do slike Božje, prokletstvo koje je grijeh donio sa sobom: «Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svoga!».⁸⁰ Ta muka vezana uz rad naznačava put kojim će ići ljudski život na zemlji te je navještaj smrti: «U znoju lica svoga kruh ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš, ta iz zemlje uzet si bio....»⁸¹

Kao da je jeka tih riječi autor jedne mudrosne knjige izražava se ovako: «A onda razmotrih sva svoja djela, sve napore što uložih da do njih dođem...»⁸² Nema čovjeka na zemlji koji ne bi mogao usvojiti te riječi.

Evanđelje izgovara, u stanovitom smislu, svoju posljednju riječ i o ovoj temi u vazmenom otajstvu Isusa Krista. Upravo tu treba tražiti odgovor na te probleme toliko važne za duhovnost ljudskog rada. Vazmeno otajstvo obuhvaća križ Kristov, njegovu poslušnost do smrti koju Apostol suprotstavlja onoj neposlušnosti koja je teretila već od početka čovjekovu povijest na zemlji.⁸³ Sadrži također uzvišenje Krista koji se po svojoj smrti na križu vraća svojim učenicima sa snagom Duha Svetoga u uskrsnuću.

Znoj i trud što ih rad nužno uključuje u sadašnjim uvjetima čovječanstva pružaju kršćaninu i svakom čovjeku koji je pozvan da slijedi Krista mogućnost da u ljubavi sudjeluju u djelu koje je Krist došao izvršiti.⁸⁴ To djelo spasenja izvršeno je trpljenjem i smrću na križu. Podnoseći muku rada u jedinstvu s Kristom razapetim za nas, čovjek na neki način surađuje sa Sinom Božjim na otkupljenju čovječanstva. Pokazuje se kao pravi učenik Isusov noseći

⁷⁹ Isto mj.

⁸⁰ Post 3, 17.

⁸¹ Post 3, 19.

⁸² Prop 2, 11.

⁸³ Usp. Rim 5, 19.

svoj križ svaki dan⁸⁵ u svojoj djelatnosti na koju je pozvan.

«Prihvaćajući da umre za sve nas grešnike, Krist nas uči svojim primjerom da i mi moramo nositi taj križ što ga put i svijet pritiskuju na ramena onoga tko slijedi pravdu i mir»; no u isti mah «postavši Gospodin po svom uskrsnuću, Krist kojemu je bila dana sva vlast na nebu i na zemlji djeluje u srcu ljudi snagom svoga Duha ..., pročišćava i ojačava plemenite težnje kojima ljudska obitelj nastoji život učiniti humanijim i u tu svrhu podložiti svu zemlju».⁸⁶

U ljudskom radu kršćanin nalazi komadić križa Kristova i prihvaća ga u istom duhu otkupljenja s kojim je Krist prihvatio križ za nas. Zahvaljujući svjetlu kojim nas prožima Kristovo uskrsnuće, u radu uvijek nalazimo iskru novoga života, novog dobra, nalazimo nagovještaj «novog neba i nove zemlje»⁸⁷ u kojima čovjek i svijet imaju udjela trudom rada. Samo po mucu, i nikad bez nje. To potvrđuje, s jedne strane, da je križ nužan u duhovnosti rada; no, s druge strane, jedno novo dobro otkriva se u tom križu i mucu, novo dobro koje započinje samim radom; radom u svoj njegovoj dubini i svim njegovim vidovima – nikad bez njega.

Je li već to novo dobro – plod ljudskog rada – mali dio one «nove zemlje» u kojoj stanuje pravda?⁸⁸ U kojem je ono odnosu s Kristovim uskrsnućem ako je istina da je mnogostruki trud ljudskog rada komadić križa Kristova? Na to je pitanje Koncil pokušao odgovoriti crpeći svjetlo iz samih izvora objavljene riječi: «Opomenuti smo, doduše, da čovjeku ništa ne koristi ako čitav svijet dobije a sam sebe izgubi (usp. Lk 9, 25). Ipak, iščekivanje nove zemlje nipošto ne smije oslabiti, nego razbuditi u nama brigu za izgradnjom ove zemlje gdje raste ono tijelo nove ljudske obitelji, koje već može pružiti neku sliku novog svijeta. Stoga, iako treba dobro razlikovati ovozemni napredak od porasta Kristova kraljevstva, ipak je taj napredak, ukoliko može pridonijeti boljem sređenju ljudskog društva, od velike važnosti za Božje kraljevstvo».⁸⁹

U ovim razmišljanjima posvećenim ljudskom radu pokušali smo istaknuti sve ono što se činilo nezaobilaznim, jer se pomoću toga moraju na zemlji umnožiti ne samo «plodovi naše radinosti» nego i «dostojanstvo čovjeka, bratstvo i sloboda».⁹⁰ Neka kršćanin koji osluškuje riječ Boga života i koji svoj rad prati molitvom zna koje mjesto zauzima njegov rad ne samo

⁸⁴ Usp. Iv 17, 4.

⁸⁵ Usp. Lk 9, 23.

⁸⁶ Ekumen. II. vaticanski koncil, Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 38.

⁸⁷ Usp. 2 Pt 3, 13; Dj 21, 1.

⁸⁸ Usp. 2 Pt 3, 13.

⁸⁹ Ekumen. II. vaticanski koncil, Past. konst. o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 39.

u zemaljskom napretku nego također u razvitku kraljevstva Božjega, u koje smo svi pozvani snagom Duha Svetoga i riječju Evandjelja!

Zaključujući ova razmišljanja, sretan sam što vam, časna braćo, dragi sinovi i kćeri, mogu uputiti apostolski blagoslov. Ovaj dokument, što sam ga bio pripremio da se objavi prošlog 15. svibnja, na dan 90. obljetnice enciklike Rerum novarum, mogao sam definitivno pregledati tek nakon moga boravka u bolnici.

Dano u Castel Gandolfu, 14. rujna, na blagdan Uzvišenja svetog križa, godine 1981, treće mojega pontifikata.

Ivan Pavao II.

⁹⁰ Isto mj.